OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E GEÇİŞ SÜRECİNDE BİR AYDININ PORTRESİ (1861-1940) DR. BESİM ÖMER AKALIN*

Yeşim Işıl ÜLMAN**

The portrait of an elite, during the transformation from the Ottoman Empire to the Turkish Republic (1861-1940)

Having spent the first half of his lifetime during declining years of the Ottoman Empire and the other half, at the first reformative decades of the Turkish Republic, *Besim Ömer Akalın*, M.D. exemplifies very well of a new urban elite at the turn of the 20th century, regarding his education, formation, professional and administrative duties. He is known of his main contributions and remarkable services in obstetrics, in pediatrics; and also of his fundamental works for the education of midwifery and nursing in Turkey.

He carried out several duties at the same time such as professor at the Istanbul Medical School (*Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane - Darülfünun Tıp Fakültesi*), head of first Obstetrical clinic (*Viladethane*) in Turkey, leader of several associations such as the Red Crescent Society (*Hilal-i Ahmer Cemiyeti*), the Society for the Protection of Children (*Himaye-i Etfal Cemiyeti*), Anti-Tuberculosis Society (*Verem Savaş Derneği*), member of several commissions with regards to the public sanitation and health affairs, rector of the Istanbul University, Turkish delegate of the international medical congresses and associations, member of Parliament, and the author of numerous books, yearbooks and articles on the above-mentioned topics. He is also famous for his initiative supporting women to study at the university and also to work at the social arena.

This study deals with his activities and works on the basis of his biography studied on archival and bibliographical sources. The list of his complete works is annexed to the text.

Key words: Ottoman Empire, Turkey, medical elites, Dr. Besim Ömer

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Türkiye, ünlü hekimler, Besim Ömer Paşa

Giriş

Ömrünün yarısı 19. yüzyılda, döneminde, diğer yarısı ise genç Osmanlı İmparatorluğu'nun son Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk ku-

* Bu çalışma, aşağıda kaynağı verilen makalenin yeniden ele alınarak geliştirilmiş halidir: Y.I.Ülman, "Besim Ömer Akalın, (1862-1940): ange gardien des femmes et des enfants", *Médecins et ingénieurs ottomans à l'age des nationalismes*, ed: M. Anastassiadou-Dumont, IFEA Maisonneuve & Larose, Paris 2003, pp:101-123. Makale, *Müteferrika Dergisi*'nin Yaz: 2004, 25. Sayısında yayınlanmakla beraber, adı geçen dergide dizgi aşamasında dipnotlar tamamen karıştırıldığı için metnin bütünlüğü bozulmuştur. Okurlara ve yetişen kuşaklara doğru bilgi verme sorumluluğu çerçevesinde *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*'nda yeniden yayınlanmaktadır (Yeşim Işıl Ülman).

** Doç.Dr.İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi A.D. Cerrahpaşa-İstanbul. yesimul@yahoo.com

şaklarında geçmiş olan Prof. Dr. Besim Ömer Akalın, hayatı, yetiştiği ortam, eğitimi, mesleki, idari görevleri ile örnek bir yaşam sergilemiş; üstlendiği görevler ve faaliyetleri ile Türk eğitim ve sağlık tarihine önemli katkılar getirmiş, ülkemizde doğum bilgisi, çocuk sağlığı ve hastalıkları, kadın hastalıkları gibi üç ayrı tıp dalında; ebe, hemşire ve hastabakıcılık eğitiminde önemli boşluklar dolduran hizmetlerde bulunmuş bir Osmanlı-Türk aydını idi[1].

Besim Ömer Akalın'ın Ailesi, Yetiştiği Ortam ve İlk Gençliği

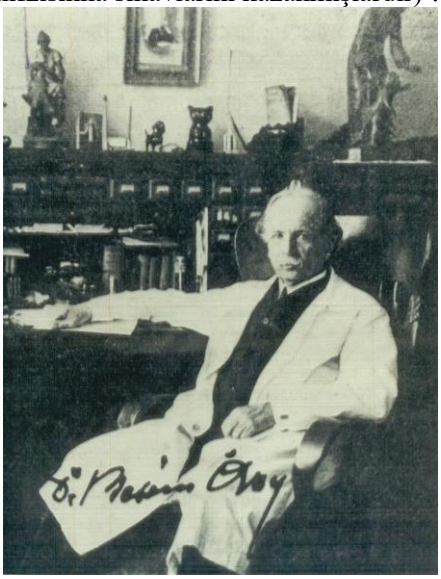
Besim Ömer Hicri 1278, Miladi 1861-1862 yılında İstanbul'da doğmuştur. Bugün Yunanistan sınırları içinde bulunan Narda'lı Ömer Şevki Paşa ile Afife Hanım'ın oğludur. İlk ve orta öğretimini Rumeli'de tamamlayan Ömer Şevki Efendi, dürüstlüğü ve bilgeliğiyle sivrilerek, Priştine'nin nüfuzlu ailelerinden Abdurrahman Paşa'nın konağına kâtip olarak girmişti. Yoksul bir aileden gelmekle birlikte, kendini geliştirerek liyakati ile dikkati çeken bu genç, Paşa'nın küçük kızı Afife Hanım ile evlenmiş ve devlet hizmetine girmişti. Çiftin, Besim Ömer ile birlikte Azmi, Agâh, Kemal Ömer isimli dört oğlu olmuştur[2]. Daha sonra ailesiyle birlikte İstanbul'a yerleşerek, 1876 yılında ilan edilen 1. Meşrutiyet ile açılan ilk Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na (Millet Meclisi) milletvekili seçilmiştir. Ancak bir müddet sonra bir jurnal üzerine, Ömer Şevki Paşa, Sultan II. Abdülhamid (sadareti 1876-1909) tarafından Sinop'a mutasarrıf olarak, oğlu Azmi Bey de Konya Maarif müdürlüğüne sürgün edilmişlerdir. Bu olay aileyi derinden etkilemiştir. Sürgündeyken ağır hasta olduğunu duyan oğulları Agâh ve Kemal Ömer babalarını ziyaret etmek için Sinop'a gitmişler, ancak Ömer Şevki Paşa bir süre sonra bu kentte vefat etmiştir[3].

Besim Ömer, baba ocağı olan Rumeli'de öğrenim hayatına başlamış, Priştine'de ilkokulu bitirdikten sonra Kosova Askeri Rüstiyesi'nde okurken, ailesinin İstanbul'a taşınmasıyla, eğitimine Gülhane Askeri Rüştiyesi'nde (ortaokul) ve Kuleli Askeri Tıbbiye İdadisi (tıp lisesi)'nde devam etmiştir. Kuleli Askeri İdadisi'nden 16 Ağustos 1879'da mezun olarak, - o zamanlar Demirkapı'da bulunan- Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne (Askeri Tıbbiye)'ye girmiştir. Besim Ömer'in hekimlik mesleğini seçmesinde, yenilikçi ve özgürlükçü fikirlere, pozitif bilimlere açık aile ortamının etkileri açıkça görülmektedir. Gerek kendisi de bir Osmanlı bürokratı olan ve çocuklarının eğitimi konusunda çok titiz olan babası Ömer Şevki Paşa'nın gerekse annesi Afife Hanım'ın hekimliğe ve hekimlere duydukları hürmet ve sevgi Besim Ömer'i küçük yaşlarından itibaren etkilemiştir. İlk öğrenim yıllarından beri insan vücudu ve işleyişi hakkında kitaplara merak göstermiş ve bu kitaplarda okuduğu bilgileri deneyerek öğrenmeye ve açıklamaya çalışmıştır. Ayrıca aile dostlarından olan, hem klasik din

eğitimi görmüş hem de uzun yıllar kaldığı Paris'te lisan ve pozitif bilimler eğitimi almış, Batılı fikirlere açık bir Osmanlı bilgini olarak tanınan Hoca Tahsin Efendi'nin (1813-1881) hekimlik ve insan fizyolojisi üzerine sohbetlerinden de etkilenmiş bilimsel düşünceye ve deneysel yönteme ilgi duymuştur[4]. Tüm bu arka plan ve yetişme ortamının bütün hayatı boyunca Besim Ömer'e rehberlik ettiği sezilmektedir.

Tıbbiye ve Hekimliğin İlk Yılları

Parlak ve başarılı bir eğitim hayatından sonra, 13 Mart 1885'de Tıbbiye'den 1001 diploma numarası ile mezun olur ve 6 Haziran 1885 tarihinde tabib yüzbaşı rütbesi alır. Mezuniyetinden sonra askeri hekimler için bir uygulama okulu olarak faaliyet gösteren Haydarpaşa Tatbikat Hastanesi'nde[5] staja başlar. Aynı yıl, Yunan sınırında askeri yığınak yapılması üzerine, kendi isteği ile bölgedeki Serfice (Besim Ömer'in ifadesiyle Sermenciye) Askeri Hastanesi'nde görevlendirilir. Ancak burada tifoya yakalanınca İstanbul'a geri döner. O sırada Askeri Tıbbiye'de fenn-i kıbale (ebelik, ebelik bilgisi), tıp müfredatı ve tedavi ile hıfzısıhha (halk sağlığı) dallarında doçentlik (muallim muavini) sınavı açılır. O dönemde devrin önde gelen devlet adamları ve Tıbbiye hocalarından Dr. Ali Saip, İbrahim Lütfi, Ahmet Hilmi paşaların da teşvikiyle de girdiği bu sınavı kazanan Dr. Besim Ömer, 7 Kasım 1885 tarihinde fenn-i kıbale (ebelik bilgisi, ebelik) muallimi (profesör) Mehmet Vahit Bey'in yanına muallim muavini (doçent) olarak göreve başlar ve böylece yıllar sürecek akademik hayatı başlamış olur[6]. (Aynı şekilde Dr. Münir tıp müfredatı, Dr. Mahmut Hakkı Beyler de hıfzısıhha sınavlarını kazanmışlardır)[7].

"Dr. Besim Ömer Akalın (Kaynak: Tedavi Notları, cilt 8, No. 9, İstanbul, Mayıs 1933)"

Mekteb-i Tıbbiye fenn-i kıbale muallimi Vahit Bey'in hayatı, hem o dönemde tıp eğitiminde yaşanan dönüşüme hem de Besim Ömer'in üniversite sonrası mesleki formasyonuna ışık tutan bazı özellikler içerir. 1839 yılında geçirdiği yeniden yapılanmadan beri Fransızca eğitim verilen Mekteb-i Tıbbiye'de zaman içinde bu durum eleştiri konusu olmuştur. 1860'lı yıllarda, Dr. Vahit Bey, Dr. Kırımlı Aziz, Dr. Mehmed Emin Fehmi ve diğer arkadaşları ile birlikte tıp eğitiminin Türkçeleşmesi amacıyla faaliyet gösteren Cemiyet-i

Tıbbiye-i Osmaniye'nin kurulması, Türkçe tıp literatürü oluşturma çabaları çerçevesinde *Lugat-ı Tıbbiye*'nin de hazırlanması, Türkçe eğitim veren Mekteb-i Mülkiye-i Tıbbiye (Sivil Tıbbiye)'nin 1867 yılında açılması için çalışan hekimlerden olup, bu okulun ilk öğretim kadrosunda fenn-i kıbale (ebelik, ebelik bilgisi) hocası olarak görev almıştır[8]. O sırada Tıbbiye'de cerrahi profesörü Birgivizade Mehmet Nuri Bey'in Lucien Pénard'dan tercüme ettiği *Rehnüma-yı Kavabil* (Ebeler için Rehber) (1880) ile Dr. İbrahim Lütfi, Nafiz Süreyya, Ahmet Hilmi, Hüseyin Remzi ve Hüseyin Sabri isimli hocaların, Scanzoni'nin aynı adlı kitabından tercüme ettikleri *Fenn-i* Vilade (Doğum bilgisi-Obstetrik) (1881) isimli kitapları okutulmaktadır. Vahit Bey, Askeri Tıbbiye'de de eğitimin (Fransızca yerine) Türkçeleşmesi ile birlikte Askeri Tıbbiye'de de bu dersi okutmakta, ebelere de Dr. Vuccino ders vermektedir. Vuccino Efendi çeşitli milletlere mensup ebelere kendi dillerinde eğitim verirken, kendisine Belçikalı Mme Robert ile diğer yerli bazı ebe hanımlar yardım etmekteydiler. Obstetrik hocası Vahit Bey, yeni mezun bir hekim olarak Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye çevresinde yer alan[9] Dr. Besim Ömer'i Avrupa'ya giderek,[10] kadın doğum hekimliği dalında bilgisini arttırması konusunda desteklemiştir.

Besim Ömer, kadrosu saklı kalmak üzere ve maaşı devam etmek suretiyle, 13 Eylül 1887'de uzmanlık eğitimi görmek için Paris'e gönderilir[11]. O dönemde Tıbbiye mezunlarının, Osmanlı Devleti tarafından yarışmalı bir sınavdan geçirilerek, bilgi ve görgülerini arttırmak ve uzmanlık eğitimi almak üzere Batı ülkelerine gönderilmeleri yıllardır yapılan bir uygulamaydı. Örneğin 1871'de Dr. Mazhar (anatomi), Dr. Behçet Ata (jinekoloji), Ohannes Istepan (patolojik anatomi) v.d.; 1872'de Dr. Şakir (fizyoloji), Dr. Feyzi (iç hastalıkları), Dr. Dikka (kimya) v.d.; 1873'te Dr. Osman (cerrahi), Dr. Civani Ananyan (KBB) v.d., 1874'te Dr. Haydar Kâmil (histoloji), Dr. Naim (cerrahi) ve diğer birçok hekim dallarında Paris'te ve Viyana'da uzmanlık eğitimi aldıktan sonra ülkelerine dönmüşler; Askeri ve Sivil Tıbbiye'de yıllarca hocalık yapmışlardı[12]. 1887 yılında yeniden bir fırsat verilmesi üzerine, Dr. Besim Ömer (doğum bilgisi, çocuk hastalıkları ve bakımı) ile birlikte, Dr. Cemil (Topuzlu) (cerrahi), Dr. Nureddin (cerrahi), Dr. Celal İsmail (iç hastalıkları), Dr. Esat (Işık, göz hastalıkları), Dr. Ahmed Fehim (cerrahi) de yurt dışında uzmanlık eğitimi görme imkanından yararlanmışlardır. Yol parasını kitapçı Arakel Efendi'ye sattığı kitapların bedeli olan 100 liradan temin eden Besim Ömer'in Paris'e gidişini ailesi de teşvik etmiş, Mizancı Murad Bey de yurt dışına çıkış işlemlerinde yardımcı olmuştur[13].

Avrupa'da Uzmanlık Eğitimi

Başlangıçta, diğer ülkelerde olduğu gibi, Batı'da da yatılı ebelere

eğitim veren doğumhanelerin kapısı erkek öğrencilere uzun müddet kapalı kalmış, hekimlerin müdahaleleri zor doğumlarla sınırlı kalmıştı. İlk başta cerrahi bilimler altında yer alan bu tıp dalı, cerrahiden yavaş yavaş bağımsızlaştıkça ilerlemesi de hızlanmıştır. Kadın doğum bilgisi, 18. yüzyılın sonlarından itibaren birçok ülkede birden hızlı ve önemli gelişmeler kaydetmiş; bu yüzyılda halk sağlığı bilincinin gelişmesine paralel olarak, çocuk bakımı ve sağlığının korunması konusuna ilginin artması bu alanda kurumsallaşmanın da başlangıcını oluşturmuştu. İlk doğum kliniği 1728'de Strasbourg'da faaliyete geçerken, özürlü çocuklar için ilk ortopedi kurumu 1780'de İsviçre'de açılmıştır[14]. 19. yüzyılda, Almanya'da, Fransa'da, İngiltere'de, İtalya'da, Rusya'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde, gebelik, doğum ameliyatı, normal ve patolojik doğum, lohusalık, doğum aletleri, forseps kullanımı, prematüre ve yenidoğan bakımı konularında teknik ve uygulama bilgisinde önemli gelişmeler olmuş, temel ilkeler yerleşmiş, bu konularda çok sayıda kitap ve araştırma yayınlanmış, buna paralel olarak fakültelerde ve kliniklerde teorik ve uygulamalı eğitim de gelişmişti. Obstetrik zaman içinde cerrahi hastalıklardan bağımsız, ayrı bir uzmanlık kimliğini kazanırken, giderek sayıları artan doğum kliniklerinde öğrencilerin ve ebelerin hasta başında uygulamalı eğitimine ağırlık verilir olmuştu[15]. Dr. Besim Ömer, Batıda, işte bu birbiriyle yarışan merkezlerden biri olan, kadın hastalıkları ve doğum bilgisinde ileri bir düzeye ulaşmış Paris'te, Prof. Tarnier'nin doğum kliniğinde ve aynı zamanda, oturduğu sokakta bulunan Charité Hastanesi'nde Dr. (Prof. Agrégé) Budin'in doğum servisinde asistan olarak uzmanlık eğitimine başlar[16].

Dr. Besim Ömer'in bulunduğu dönemde Paris Tıp Fakültesi'nde ikisi teorik, diğeri uygulamalı ve klinik olmak üzere üç doğum kürsüsü vardı. Kuramsal olanlardan biri öğrencilere, öteki ebelere eğitim veriyordu. Aynı dönemde Londra, Paris ve Berlin'de de doğum, cerrahi, iç hastalıkları klinikleri bulunuyordu. Yenidoğan bakımında devrim niteliğinde bir ilerleme kabul edilen kuvöz cihazını geliştiren Prof. Tarnier[17] ile Prof. Pinard, bu tür kliniklerin başında idiler. Paris'te 1882'den itibaren doğum kliniklerinin sayıları artmış, çeşitli hastanelerde doğum servisleri açılmış, buralara sınavla, ebeleri eğitecek doğum hekimleri atanmıştı. Besim Ömer'in yanında asistan olarak çalıştığı, Paris Tıp Fakültesi Doğum Kliniği hocalarından, cerrah ve kadın doğum hekimi Prof. Agrégé (Doçent) Pierre Budin de bu hastanelerin ilk doğum hekimlerindendi. Söz konusu kurumlarda öğrencilere, aynı tıp fakültelerinde olduğu gibi ders verilirdi. Besim Ömer Bey bu kurumlardan biri olan Charité Hastanesi'nde Dr. Budin'in servisinde 1887 yılından itibaren devam etmeye başlar. Dr. Budin bir süre sonra profesör olur ve doğum kliniğinde verdiği dersleri kitap haline getirerek yayınlar. Besim

Ömer de bu kitabı Türkçe'ye çevirerek, yurda dönüşünde *Seririyat-ı Viladiye Dersleri* (Doğum Kliniği Dersleri) adı altında Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye Matbaası'nda bastırır (1895).

Doğum kliniği hocaları, staj yapan öğrencilere her sabah takip ettikleri vakalar üzerinde tartışma ve durum değerlendirmesinde bulunarak işe başlarlar, hastaları muayene ettirirler, haftada iki gün de hastanede gözlem altında bulunan vakalar üzerinde klinik uygulama dersleri verirlerdi. Tıp Fakültesi'nde de öğrenciye anfi dersleri verilir, mankenler üzerinde doğum ameliyatı uygulamaları gösterilirdi. O zamanlar doğum kliniklerine jinekolojik hastalar kabul edilmiyordu. Zira jinekoloji ile cerrahi hastalıklar birbirinden henüz tam olarak ayrılmamıştı. Paris Tıp Fakültesi'nde jinekoloji kürsüsü Besim Ömer orada iken açılmıştır. Doğum kliniğinde öğrenciler klinik şefinin dersini takip eder, sırayla nöbete kalır, gebe muayenesi yapar, asistanlar doğum ameliyatını izler, hekimler de doğurturlardı. Klinik hocası, doğan bebeklerin gelişmelerini takip etmek üzere, on beş günde bir annesinin kliniğe getirdiği bebeğin gelişimini kontrol eder, ayrıca anneye bebeğin bakımı, beslenmesi, anne sütüyle emzirilmesi ve alınması gereken sıhhi önlemler konusunda (çocuk bakımı) teorik ve pratik eğitim verirdi. Prof. Dr. Budin "consultation de nourrisons" adı verilen bu sistemi 1892 yılında Charité Hastanesi'nde başlatmış, ve doğum kliniğinde devam etmiştir. Yenidoğan bakımı kısa zamanda önem kazanmış ve bu evrede problemi olan annelere kurulan "süt damlaları" adı verilen birimlerde eğitim ve destek verilmeye başlanmıştır. Fransa'da bir kamu kurumu olarak hizmet veren, belli bir ücret karşılığında ihtiyaç halinde gebelere evlerinde müdahale edebilen bir ebe teşkilatı da vardı. Doğum kliniklerinde asepsi antisepsi koşullarına çok önem verilir, kliniğe devam eden öğrencilerden diseksiyon yapmayacakları, otopside ve septik yerlerde bulunmayacakları konusunda teminat alınırdı[18]. Bütün bu uygulamalar, Dr. Besim Ömer'e yurda dönüşündeki çalışmalarında rehberlik etmiştir.

Türkçe Tıp Literatürünün İlk Prematüre Bebek Bakımı Kitabı

Dr. Besim Ömer, 1888 yılında hocası Budin'in Doğum kliniğindeki derslerinden tuttuğu notlar ile Tarnier, Chantreuil ve Budin'in yenidoğan beslenmesi ve hijyeni konularında verdikleri bilgileri *Zayıf ve vakitsiz doğan çocuklara edilecek tekayyüdat: Kuvöz ve gavaj* isimli Paris'te kaleme aldığı kitabında bir araya getirmiştir[19]. Prematüre çocuk bakımı alanında Türkçe tıp literatüründe yazılmış ilk eser olan kitap[20], prematüre yenidoğan hastalıkları, beslenmesi, yeterince gelişmemiş bebeklere kuvözde verilen destek tedavisi ve sonda ile beslenme (gavaj) gibi konuları içermektedir. Ön kapağı Osmanlıca arka kapağı Fransızca olarak İstanbul'da basılmış bu esere hocası Prof. Pierre Budin 13 sayfalık bir önsöz yazmıştır.

Budin önsözünde bilimde ve teknolojideki gelişmeler sayesinde tıp alanında da yeni teknik ve buluşların gerçekleştirildiğini; cerrahi, obstetrik alanında ilerlemelerle, artık tek bir organa değil bütün bir bedene müdahale edilebildiği, bütün bunlara bağlı olarak prematüre bebeklerin yaşatılması ihtimalinin yükseldiğini, solunum, sindirim ve boşaltım sistemlerinde bilinenlerin gelişmesiyle prematüre yenidoğanın yaşatılması konusunda yeni çalışmalar yapıldığını belirtmektedir. Geliştirilen kuvöz ve gavaj (sonda ile beslenme) sisteminin en verimli şekilde uygulanabilmesi için, prematüre bebeğin yeterince gelişememiş akciğer, mide, barsak ve diğer iç organlarının fizyolojisi üzerinde çalışıldığı, bunların miadında doğmuş bebeğinkiler ile kıyaslanarak, kuvözde optimum ısı ve diğer koşullar sayesinde zayıf ve güçsüz bebeğin yaşatılması çalışmaları anlatılmaktadır. Budin, kliniğine devam eden asistanlar arasında en azimlilerinden ve titizlerinden biri olarak nitelediği Dr. Besim Ömer'in, daha önce yenidoğan bakımı[21] konusunda çok yararlı ve ilginç bir kitabının yayınlanmış bulunduğunu, bu eserin de en az ilki kadar başarılı olup, yenidoğan bakımı hakkında bilinenlere katkıda bulunacağını belirtmektedir[22].

Yazar da Paris'e geldiğinde ilk dikkatini çeken şeyin, yenidoğan bakımı ile prematüre bebeklere sağlanan destek tedavisindeki gelişmeler olduğunu belirtmektedir. Doğum ameliyatlarında antisepsi yönteminin kullanılması, yeni tekniklerin geliştirilmesi, yeni cihaz ve ilaçların kullanılmaya başlanması ile, bu dalda büyük ilerlemeler sağlandığını; daha önce anne ve bebek ölümlerine ve sakatlıklarına yol açan çeşitli enfeksiyonların, sklerema, konjonktivit, diyare gibi çeşitli hastalıkların önüne geçilebildiğini ifade etmektedir. Ayrıca yeni kullanılmaya başlanan ve bir tür beşiğe benzetilen, bebeğe ihtiyacı olan doğal çevreye yakın bir ortam sağlayan kuvöz aleti ile, tam gelişimini tamamlayamadan erken doğmuş, emme gücünü kazanamamış bebeklerin hayata döndürülebildiğini ve kuvözdeki prematüre yenidoğana uygulanan bu yeni bakım ve beslenme tekniği sayesinde bu evredeki mortalitenin öncekine oranla 44/1000 (0,044) oranında düşürüldüğünü anlatmaktadır[23].

Bu giriş bölümünden sonra kitapta miadından önce doğum, abortus; düşük ağırlıklı bebekler ve vücut ısısı; prematüre bebeklerde akut hastalıklar, akciğer hastalıkları, sindirim sistemi hastalıkları, barsak iltihabı, boşaltım sistemi hastalıkları, diyare; havale; puerperal enfeksiyon (lohusa humması) ve diğer enfeksiyon hastalıkları, kanamalar; v.d. bahisler ele alınmaktadır. Ardından, Prof. Tarnier tarafından 1880 yıllında geliştirilen ve ertesi yıl doğum kliniğinde kullanılmaya başlanan kuvöz cihazının özellikleri, kuvözdeki bebeğin hijyeni, yaşama şartları, beslenmesi, bakımı, kuvözün bebeğin büyüklüğüne göre ayarlanması, bebeğe verilecek sütün niteliği, anne sütünün önemi, emzirme zorlukları,

kuvözün yenidoğan ölümlerini düşürmede olumlu etkisi ve benzeri konular ele alınmıştır. Bu kitap içeriği ile o devir için Osmanlı Devleti'nde kadın doğum eğitiminde büyük aşamadır.

Besim Ömer'in kendisi de Askeri Tıbbiye'de öğrenci iken II. Abdülhamid devrinde yurt dışına kaçmak zorunda kalan Akil Muhtar ile tanışması Paris yıllarına rastlar. Cenevre'de tıp eğitimi görmekte olan Akil Muhtar (Özden) (1877-1949) ile yakın arkadaşlık kurmuş, ortak değerleri paylaşan insanlar olarak dostlukları uzun yıllar sürmüştür[24]. Her ikisi de yurda döndükten sonra sağlıkla ilgili çeşitli faaliyetlerde ve kurumlarda birlikte çalışmışlar, 1911 yılında kolera hakkında hekimlere rehber niteliğinde ortak bir kitap yayınlamışlardır[25].

Besim Ömer, uzmanlık eğitimi gördüğü yıllarda, bilimsel çalışmaları ve eserleri sebebiyle Paris'teki tütün aleyhtarı bir fen cemiyeti tarafından gümüş madalya ile ödüllendirilmiştir[26].

İstanbul'a Dönüş, Türkiye'de Durum ve İlk Doğum Kliniği:

Viladethane Paris'e gelişinden bir yıl sonra, İstanbul'da Askeri ve Sivil Tıp mekteplerinde obstetrik hocası Vahit Bey'in ölümü (1888) üzerine, onun yerine atanan Besim Ömer, Osmanlı Devleti tarafından Fransa'dan geri çağırılır. Ancak henüz uzmanlık eğitimine yeni başladığını düşündüğü için, Paris'te kalma süresinin uzatılmasını talep eder ve isteği kabul edilir[27]. Bunun üzerine Sivil Tıp Mektebi doğum hocalığına, cerrahi bölümünden Dr. Mustafa Münif Paşa atanır. Askeri Tıbbiye'de de Besim Ömer'in görevi vekaleten yürütülür. Hocaları Tarnier ve Budin'in takdirini kazanmış, kadın hastalıkları ve doğum bilgisinde çağdaş bilgiler ve uygulamalar konusunda donanımını arttırmış olarak, 4.5 yıl sonra Paris'teki uzmanlık eğitimini tamamlayarak, 13 Kasım 1891 (1 Teşrin-i sani 1307)'de İstanbul'a döner ve Askeri Tıbbiye'deki görevine başlar[28]. Osmanlı arşiv belgelerinden, yurt dışında eğitiminden döndükten sonra, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de fenn-i vilade muallimi olan Kolağası Besim Ömer Bey'in, 1892 yılında aynı zamanda Haseki Nisa Hastanesi vilade (doğum) koğuşunda da görevlendirildiğini öğreniyoruz[29].

Ancak ülkesinde onu zor ve sorumluluk isteyen güç görevler beklemektedir. Kadın doğum ve çocuk hastalıkları dallarında son bilgiler ile yetişmiş olan Dr. Besim Ömer, ülkesinde gerek hekim gerekse ebe eğitiminde ve uygulamalarındaki büyük eksikliklerin, boşlukların bilincindedir. Her şeyden önce, Osmanlı Devleti'nde, ister saraya bağlı ister orta halli isterse yoksul tabakadan hangi toplumsal kesimden olursa olsunlar, kadınların yaşadıkları mekanda ve güvendikleri bir ebe denetiminde doğum yapmaları zihniyeti büyük ölçüde devam etmektedir. Hekime güç doğumlarda veya bir komplikasyon çıkması halinde başvurulmaktadır. Doğum esas olarak ebelerin eline kaldığı için, anne ve bebek kayıplarının önemli bir oranını,

hala, eski usul çıraklık yöntemiyle yapılan uygulamalarda yanlış bilgiler ve batıl inançlar oluşturmaktadır. O tarihlerde lohusa humması İstanbul'da ve ülkenin diğer bazı bölgelerinde adeta Salgın gibi yayılarak anne ölümlerinin iyice artmasına yol açmaktadır. 1890'lı yıllarda, gebeye müdahaleden önce, en basit bir asepsi yöntemi olarak ellerin yıkanması anlayışına bile uzak olan bazı halk ebelerinden, –İstanbul'un köylerinde dahi- doğurmakta güçlük çeken kadını birdenbire korkutup çocuğu veya plasentayı attırmak, yan odada silah atmak, ters gelen çocuğu çıkarmak için hayvanlar üzerinde tecrübesi olan çobanı çağırmak gibi yollara başvuranlar olabiliyordu[30]. İstanbul'da aynı devirde yabancı hastaneler, özel muayenehaneler ve benzeri kurumlarda kadın doğum hekimliği uygulamalarının durumu ise bu araştırmanın kapsamını aşmaktadır[31].

Batıda diğer bilimlerde olduğu gibi doğum bilgisinin de, "bilimsel temellere dayanan çağdaş yöntemle ve uygulamalı olarak öğretilmesiyle, çağdaş doğum kliniklerinin giderek artması, diplomalı ebelerin çoğalması ile hurafelerden sıyrıldığını"[32] bilen Dr. Besim Ömer, ilk iş olarak bir yandan dersleri modernleştirirken, öte yandan bir kadın doğum kliniği açılması için faaliyete geçer. Sultan II. Abdülhamid (saltanatı: 1876-1909), 1885 yılında Fransa'nın modern doğumevlerine uygun bir Ebe Mektebi ve Hastanesi yapımına irade vermiştir. Ancak, planı Mimar Serpignani tarafından çizilen, keşif bedeli belirlenen ve bütçeden tahsisatı çıkan Viladethane (doğum kliniği) binası projesi bir türlü gerçekleşmemiştir. Bu sırada yurt dışından dönmüş olan Dr. Besim Ömer, bir doğumevinin mutlaka açılması yönünde padişaha layihalar vermektedir. Projenin sonuçlanması yine uzayınca, daha fazla beklemeden, Tıp Fakültesi'nde, üç oda bir sofadan ibaret karantinahaneyi, adeta gizlice, 14 yataklı bir hastaneye dönüştürerek, 1894 yılında Viladethane'yi, yani Osmanlı Devleti'nin ilk kadın doğum kliniğini açar. Bu kurumun başına Dr. Besim Ömer Bey getirilir ve hem tıp hem de ebe sınıfı öğrencileri kliniğe devam ederler. Böylece o zamana kadar tamamen kuramsal olarak verilen derslerin uygulamalı olarak yapılmasına, doğum ameliyatı pratiğine başlanır. Kliniğe başvuranlar genellikle yoksul gebelerdir; toplumda kadınların ev dışında, hastane koşullarında doğurmalarına uygun gözle bakmayan tutucu zihniyet Viladethane'ye "piçhane" adını takmıştır[33].

Geleneksel muhafazakar görüş, ön yargılar ve engellemeler ne olursa olsun, Besim Ömer'in mücadeleci kişiliği ve insiyatifi ile Tıp Fakültesi'nde yıllardır eksikliği hissedilen böyle bir kliniğin açılmış olması toplumda temel bir dönüşümün gerçekleşmesi anlamına gelmektedir. Bu girişim, kadının hastane koşullarında tedavi görebileceği, doğum yapabileceği anlayışının toplumda yerleşmesi yönünde ilk somut ve geri dönülmez bir adım olmuş, Dr. Besim Ömer, geleneksel bağnaz zihniyetin toptan değişmesi

yolunu açmıştır. Bununla da yetinmeyerek, Sıhhiye-i Umumiye Meclisi'nden çıkarttığı bir kararla, İstanbul'da ebelik mesleğini icra eden bütün ebelerin, polis marifetiyle Tıp Fakültesi'ne çağrılarak, kendisinden doğurtma, doğumda asepsi, antisepsi usulleri ve diğer konularda ders almalarını sağlamıştır[34].

O yıllarda M. Nizamettin ile birlikte Luteaud'dan *Emraz-ı Nisa* adı ile yaptıkları tercüme, Türkçede yayınlanmış modern anlamda ilk jinekoloji kitabı olarak kabul edilir[35]. Paris'teki hocası Prof. Budin'in obstetrik derslerini *Seririyat-ı Viladiye Dersleri* adı altında tercüme etmesi bu döneme rastlar[36]. Oldukça kapsamlı olarak düzenlenmiş bu kitap, konularının ele alınışı ve sistematiği itibarıyla çağdaş jinekoloji-obstetrik kitaplarına benzer özellikler içermektedir. O dönemde doğum ameliyatlarında kullanılan son teknikler, forsepsin gerekli olduğu haller, yenidoğana yapay solunum, embriyotomi, baş ve makat gelişi manevraları, kifotik pelvis, uterus prolapsusu, çoğul gebelik, meme abseleri, yenidoğanda görülen doğum travması ve enfeksiyöz hastalıklar, prematüre yenidoğan bakımı, yenidoğanın beslenmesi gibi çeşitli konular işlenmiştir. Kitaba ek olarak ince ve kalın barsaklarla rahmin ilişkisi, lohusa humması, pastörize süt yapımı bahislerinin eklenmesi dikkat çekicidir.

Mekteb-i Tıbbiye'de ebelere fenn-i kıbale (ebelik bilgisi) veren Dr. Vuccino'nun (1829-1893)[37] ölümü üzerine, Dr. Besim Ömer Ebelik Mektebi (Sınıfı) müdürlüğüne de getirilmiştir. Ebelik sınıfının, çeşitli milletlere mensup, birbirlerinin lisanından anlamayan, çoğu okur yazar olmayan ve yaş ortalaması yüksek bir grup olduğunu görür. Derslere başlar başlamaz, öğrenci kabul şartlarını yeniden düzenler ve ebelik sınıfına kayıt için okuma yazma ve dört işlem hesap yapmayı bilmek, en az ilkokul mezunu olmak, Türkçe bilmek, 30 yaşını geçmemiş olmak şartlarını koyar[38]. Ders programına anatomi ve fizyoloji derslerini de ilave ettirir. Ertesi yıl Tıp Fakültesi doğum kliniği hocalığına atanır (1897)[39]. Ebelere halk içinde ne denli yaygın olarak başvurulduğunu bilen Dr. Besim Ömer, sadece onların pratik eğitimi için uygulamalar başlatmakla kalmayıp, bu konuda kitaplar da yazmıştır. *Doğururken ve Doğurduktan Sonra* (1902), *Ebe Hanımlara Öğütlerim* (1904), *Ebelik, Doğurma ve Doğurtma* (1904) bunlara örnek gösterilebilir. Bu kitaplarda ebelere ve hastabakıcılara, hamile kadınlara yaklaşım ve müdahale yolları resimlerle ve şekillerle gösterilerek anlatılmakta; ebelerin kullandıkları aletler; beşik kundak yapma yolları ve doğum sonrası bebek bakımıyla ilgili diğer konular işlenmektedir[40].

Tam olarak doğum kliniği amacıyla inşa edilmemiş olan Viladethane binası kısa zaman içinde ihtiyacı karşılayamaz hale gelince, 1904 yılında Kadırga'da bulunan Sivil Tıp Okulu'nda yeni bir doğum kliniği yapılır ve 19 Ağustos 1905 tarihinde Dr. Besim Ömer'in yönetiminde 25 yatak-

lı olarak hem İstanbul'un içinden ve taşradan başvuran yerli ve yabancı hanımların hizmetine açılır. Ülkemiz tıp ve sağlık tarihinde "Kadırga Viladethanesi" olarak geçen bu bina, laboratuar, ameliyathane ve hasta koğuşlarından oluşmaktadır. Açılışının ilk 7 ayında 150 normal ve 4 sezaryen doğum ameliyatı gerçekleştirilir, kurumda hem ebe adaylarına hem de annelere yenidoğan bakımı, emzirme yöntemi öğretiliyordu. Viladethane'de görevli hekimler, zor doğumlarda yapılan çağrı üzerine evlerde doğumlara müdahale edebiliyorlardı. Bu hizmet ücretsizdi. 1909 yılında Askeri ve Sivil Tıbbiyeler Haydarpaşa'da açılan Tıp Fakültesi'nde birleştirildiler. Bu okulda da bir kadın doğum kliniği açılarak, başına Dr. Asaf Derviş getirilmiştir. Halk içinde yaygın olan, kadının ev dışında doğum yapmaması inancı ve alışkanlığına rağmen Viladethane giderek popülerleşmiş ve en çok başvurulan doğum kliniği olmuştu. Örneğin 1925-1928 yıllarında Kadırga Viladethanesi'nde gerçekleştirilen 1615 doğum 727 ameliyata karşılık, Haydarpaşa'da 579 doğum, 635 ameliyat yapılmıştı. 1928 yılına Kadırga Viladethanesi Haydarpaşa'ya taşınarak, buradaki kadın doğum kliniği ile birleştirilmiştir[41]. Dr. Besim Ömer 1933 yılında emekli olana kadar bu kurumda görev yapmıştır[42]. Yıllar geçtikçe halkın bilinç düzeyinin gelişmesine paralel olarak öncülüğünü Viladethane'nin yaptığı doğum klinikleri ve doğumevleri hem İstanbul'da hem de yurt çapında giderek artmıştır.

Üstlendiği Başlıca Görevler

Ülkenin ilk doğum kliniğinin açılması ve modern eğitim sisteminin yerleşmesinde gösterdiği sistemli, kararlı, çok cepheli çalışma tarzı ve gayreti Besim Ömer'in bütün meslek hayatının genel özelliği olmuştur. Bu arada rütbesi paşalığa yükseltilmiştir. Çalışmaları sayesinde toplum içinde tanınmış ve sevilmiş, usta bir kadın doğum hekimi olarak ünü, hem aydın çevrelerinde hem de geniş halk kesiminde yayılmıştır. Sultanahmet, Divan Yolu caddesi 151 numaradaki muayenehanesinde yıllarca pek çok hastayı tedavi etmiştir[43]. Halk tarafından çok sevilmesinde, alçakgönüllü, sempatik, kolay iletişim kuran karakteri, bulunduğu topluluğu tesiri altına alan, insiyatif sahibi kişiliğinin[44] yanısıra; yazılarında kolay anlaşılır, açık bir ifade gücü ve yazı stili kullanmasının da payı vardır. Gerek eserleri gerekse faaliyetleri ile halkın nabzını tutmayı başarmıştır. Osmanlı Arşivleri'nde, kadın-doğum hekimliğindeki başarılı performansını gösteren birçok belge bulmak mümkündür. Örneğin bir zor doğum vakasında Dr. Hüsnü Şair Paşa ile birlikte başarılı bir müdahaleyle genç anneyi kurtarmışlardır[45]. Bir başka zor doğum vakasında, Dr. Kaimmakam Hafız Hilmi Bey ile birlikte, Dersaadet 1. Fırka-yı Hümayun kumandanı Müşir Alaeddin Sait Paşa'nın kızının salimen doğurmasını sağlayarak, anne ile bebeğinin hayatlarını kurtarmışlardır[46]. Midilli'den sevk edilen bir hermafroditizm vakasında Dr.

Besim Ömer'in tıbbi muayene bulgularını gösteren ve hastanın kadın değil erkek olduğunu kanıtlayan raporu ilginçtir[47].

Bir yandan Askeri Tıbbiye'de kadın doğum kliniği hocalığı görevine devam ederken ve 1896 yılında yurt çapında sağlık alanında her türlü idari uygulamadan sorumlu bir makam olan Meclis-i Sıhhiye-i Umumiye ile Sivil Tıp Okulu'nun yönetiminden sorumlu Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye üyeliklerine atanır. Daha sonra her iki kurulun da başkanlığına getirilecektir (1908). Bunların yanısıra daha başka görevlendirilmeleri de olmuştur. Örneğin 1910 yılında Hicaz Sıhhiye Komisyonu daimi üyeliğine[48], 1911 senesinde İnzibat-ı Sıhhiye-i Hususiye talimatnamesini gözden geçirmekle görevli komisyonun başkanlığına tayin edilmiştir[49]. 1912 yılında ise yeniden kurulan Sıhhiye Müdüriyet-i Umumisi'ne atanır.

I. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılında Tıp Fakültesi reisi (dekanı) seçilir. Savaşın ardından İstanbul'un müttefik ülkeler tarafından işgal edildiği 1919 yılında İstanbul Üniversitesi'nin (darülfünun) ilk rektörü (emini) olmuştur. İki dönem arka arkaya rektörlüğe seçilen (1919-1925) Besim Ömer bu görevdeyken, müttefiklerin üniversiteyi işgaline ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne dönemin sadaretinin müdahalelerine karşı mücadelesi ile hatırlanmaktadır[50]. O yıllarda, İstanbul müttefik devletlerin işgali altındayken, bir yandan da Anadolu'da Kurtuluş Savaşı başlamıştı. İtilaf Devletleri askerleri işgali eğitim kurumlarına da genişletmişler ve İstanbul Darülfününu'nun (Üniversitesi'nin) - Tıp Fakültesi'nin de bulunduğu – Haydarpaşa'daki merkez binası da bundan nasibini almıştı. İstanbul Darülfününu öğrencilerinin çoğu Anadolu'daki kurtuluş mücadelesine katılmışlardı. Bu zor ve çalkantılı dönemde Rektör Besim Ömer Paşa üniversite öğretim üyelerinden (müderrislerden) beşini kuvayı milliye hareketine karşı oldukları için görevden almıştır[51]. Rektörlük dönemi daha farklı bir hak arayışına da sahne olmuş, kadınların Tıp Fakültesi'ne girme mücadeleleri 1922'de zaferle sonuçlanırken, bu sürece, Besim Ömer Paşa da girişimi destekleyerek katkıda bulunmuştur[52]. Ülkemizin ilk kadın hekimlerinden Sabiha Süleyman (Sayın)'ın Amerikan Kız Koleji Tıp Fakültesi'nden Darülfünun Tıp Fakültesi'ne geçişi talebini savunarak, Üniversite'nin Profesörler Kurulu (Meclis-i Müderrisin)'nda kız öğrencilerin kabulü kararının alınmasını sağlamıştır[53]. Süresi sonunda rektörlük görevine 12 oy farkla yeniden seçilmiş olmasına rağmen, Bakanlığın öteki adayı ataması üzerine bu görevinden istifa etmiştir. 1933 Üniversite Reformu'nda kadro dışı kalmış ve emekli olmuştur[54]. Üniversiteden omuzlar üzerinde taşınarak ayrılmıştır.

1938 yılında, Akil Muhtar Özden, Rusçuklu Hakkı Uzel, Fuat Kâmil Beksan, Metine Bilger, Feridun Nafiz Uzluk, Süheyl Ünver ile birlikte Türk

Tıp Tarihi Cemiyeti'nin kurucu üyeleri arasında yer almıştır[55].

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Devredilen Sosyal Yardım Örgütlerinin Yapıcı Aktörü

Besim Ömer Paşa, günümüzde Türkiye Kızılay Derneği olarak bilinen kurumun tarihine de önemli katkılarda bulunmuştur. Oluşumu için ilk girişimlerin 1867 yılında başladığı, resmen 1877 yılında Osmanlı-Rus Savaşı sırasında kurulan o zamanki adıyla Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 1897 Türk-Yunan Harbi ile canlanmakla birlikte daha sonra faaliyetlerine ara vermişti. Savaşlarda ve doğal felaketlerde bu tür sivil toplum örgütlerinin işlevlerinin bilincinde olan Besim Ömer Paşa, kurumun adeta küllerinden yeniden doğarcasına canlandırılması çalışmalarına önderlik etmişti. Öncelikle devleti temsilen katıldığı, 8. Uluslararası Kızıl Haç (Salib-i Ahmer) Kongresi'nde (Londra, 1907), Kızılay'ın bugünkü ambleminin benimsenmesini kabul ettirmişti. Derneğin yeniden düzenlenmesi için oluşturulan kurula başkanlık etmiş, 20 Nisan 1911'de yapılan ilk toplantıda Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkez İdare Heyeti'ne seçilmiş, evinde yapılan yeniden yapılanma toplantılarında derneğin tüzüğü kaleme alınmıştı. 7-12 Mayıs 1912 tarihlerinde Washington'da düzenlenen 9. Uluslararası Kızıl Haç (Salib-i Ahmer) kongresine de Osmanlı Devleti'ni temsilen katılarak[56], bu toplantı hakkında görüşlerinden yola çıkarak oluşturduğu ve Hilal-i Ahmer için öneriler niteliğindeki raporunu hükümete sunmuştur[57]. Bu hazırlık aşamalarından geçen *Osmanlı Hilal-i Ahmer Nizamnamesi* 1913 yılında hükümet tarafından kabul edilmiştir[58]. Kurum, Trablusgarp Savaşı (1911), Balkan Harbi (1912), 1. Dünya Savaşı (1914-1918) ve daha sonra Kurtuluş Savaşı (1919-1922)'nda önemli hizmetler görmüş; Besim Ömer 1912'de cemiyetin 2. başkanı seçilmişti[59]. Yine 1912 yılında kendi hesabından Almanya, Avusturya ve Macaristan'a giderek bu ülkelerde sağlık alanında yapılan çalışmaları incelemiştir[60]. 1917 yılında, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin başkanlık ve üyelik görevlerinde bulunan 19 kişi Alman ve Avusturya devletleri tarafından madalya ile ödüllendirilmiş; ikinci başkan olarak Dr. Besim Ömer de İkinci ve üçüncü Alman Salib-i Ahmer madalyası, birinci rütbeden Avusturya Salib-i Ahmer nişanı ile taltif edilmiştir[61]. 1921'de de Cenevre'de düzenlenen Uluslararası Kızılhaç konferanslarına dair raporlarını geliri Kızılay'a kalmak üzere kitap halinde yayınlamıştır[62]. 1923 yılında düzenlenen uluslararası konferansa da Dr. Akil Muhtar ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti'ni temsilen katılmıştı[63,64]. Bütün bu gözlem ve incelemeleri ona Kızılay'ın yeniden diriltilmesinin yanısıra ülkede hemşirelik ve hastabakıcılık teşkilatının yapılanmasını ve bir meslek olarak kurumsallaşmasını sağlayıcı girişimlerine zemin oluşturmuştur.

Türkiye'de hastabakıcılık teşkilatına duyulan ihtiyaç, Hilal-i

Ahmer Cemiyeti'nin kurulması çalışmalarından çok daha önce Mekteb-i Tıbbiye sıralarında okurken Besim Ömer'in dikkatini çekmiştir. Hocaları, hastaların bakım ve tedavisinde bu eksikliği dile getirirken, kliniklerde ve hastanelerde hemşire ve hastabakıcıların boşluğunu hekimlerin doldurmaya çalıştıklarını görmüştür. Daha sonra askeri hekim olarak hudut hastanesinde görev yaparken, Avrupa'dan döndükten sonra doğum kliniğinde çalışırken ve fakülte dışında hastalara müdahaleleri sırasında kendisi de aynı sıkıntıyı çekmiştir. İzleyen yıllarda, Meclis-i Tıbbiye ve Umur-ı Sıhhiye'deki görevleri esnasında sağlık alanında daha verimli çalışabilmek için bu meslek grubunun eksikliğini bir kere daha hissetmiştir. Buna karşılık Avrupa ve Amerika'daki incelemelerinde ise hastabakıcılığın ne denli ilerlediğini gözlemlemiştir. Balkan Harbi (1912) sırasında bu eksikliğin yarattığı acı sonuçları, 1. Dünya Savaşı'nda (1914-1918) hastanelerde çekilen güçlükleri ve Kızıl Haç Örgütü'nün hastabakıcılık teşkilatına verdiği önemi, düzenli ve gelişmiş düzeydeki çalışmalarının sonucu ortaya çıkan dayanışma ve yardım ağını, bunun sağlık alanındaki olumlu ve yararlı sonuçlarını bizzat gözlemlemiş ve kendi ülkesinde bu alana gösterilen kayıtsızlıktan üzüntü duymuştur. Bütün bunları anlattığı *Hastabakıcılığa Dair* isimli eserinde bu mesleğin ülkemizdeki tarihine değinerek, hastabakıcılıkta uzmanlaşma, kadın ve erkek hastabakıcı arasındaki farklar, toplum içindeki işlevlerini ele almıştır[65].

Hastabakıcılık ve hemşireliğin kadınlara özgü bir meslek olduğuna ilişkin düşünce ve kararlardan hareketle, yine Divanyolu'ndaki konağında yapılan toplantılarda Hilal-i Ahmer Cemiyeti Kadınlar Kolu'nun açılmasına (1912) önderlik etmiş, cemiyet merkezinde hanımları bu konularda eğitici konferanslar vermiş[66], Kadırga ve Cağaloğlu Hilal-i Ahmer kliniklerinde uygulama yaptırmış[67], gerek dernekteki gerekse üniversitedeki derslerinde okutulmak üzere kitaplar kaleme almıştır. Örneğin *Hastabakıcılık Dersleri* (1915) isimli kitabı, harp zamanında hastalara bakım; hastabakıcılık vazifeleri, mikroplardan arıtma, antisepsi, ellerin yıkanması; ameliyat yapılacak yerin temizlenmesi, pansuman gereçleri ve tekniği; yaralar, askılar; yaradan kan gelmesi; kırıklar; yanıklar; ameliyat öncesi ve sonrası hasta bakımı; hastabakıcının görevleri; ilk yardım; bayılma, boğulma, yapay solunum; hasta ve yaralıların taşınması, hasta yatağını ve çamaşırını değiştirmek, deri altı enjeksiyon; dezenfeksiyon; yaşanan mekânın temizliği; yara, apse açılması, zehirlenmelerde yapılması gerekenler; kanamayı durdurma, hacamat; elektrik çarpmasında yapılacaklar; banyo ile tedavi; ilaç çeşitleri; antiseptikler, ağrı kesiciler, hararet giderenler, müshiller, yumuşatıcılar; sıcak, elektrik ve ovma ile tedavi; sulu besinler, sübyeler, çorbalar; ilaçlar hakkında bilinmesi gerekenler; lapalar,

ilaçlı yağlar, ispirtolar, yakılar, merhemler; hasta ve yaralıların beslenmeleri, perhizler, başlıca hastalıklar ve hastabakıcının hastalıklar hakkında bilmesi gerekenler; solunum, kalp ve damar, boşaltım, sindirim sistemi rahatsızlıkları, sinir hastalıkları, bulaşıcı hastalıklar, ölüm belirtileri; savaş zamanında hastabakıcının bir günlük vazifesi gibi konuları işlemektedir[68]. Derslerine devam eden hanımların çoğu askeri hastanelerde görev alarak savaş yaralılarına yardım etmişlerdir[69].

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl ikinci yarısında çalkantılarla dolu son dönemlerinde tohumu atılarak, onu izleyen Cumhuriyet döneminde serpilen diğer iki sosyal yardım kuruluşu, Verem Savaş Derneği (Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti) ve Çocuk Esirgeme Kurumu (Himaye-i Etfal Cemiyeti)'nun kurumsal gelişmelerinde de Besim Ömer Paşa'nın önemli payı vardır. 1. Dünya Savaşı'nın yarattığı sıkıntı, yoksulluk, felaket yıllarında veremden ölenlerin sayısındaki çarpıcı yükseliş karşısında, bu hastalıkla mücadeleyi bir dernek çatısı altında örgütleme ihtiyacı hissedilmiş, Besim Ömer bu amaçla yapılan ön toplantılarda yaptığı konuşmalarla gerekli fikri zemini ortaya koymuştur. 1918'de kurulan Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti'nin başkanlığına seçilmiş ve nizamnamesini kaleme almıştır. İlk toplantılarını Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi'nin Sultanahmet'teki binasında yapan bu derneğin 1. numaralı yayını, Besim Ömer Paşa'nın, *Verem tehlikesi ve veremle mücadele* (1919) isimli kitabı olmuştur. Kitapta veremle mücadelenin yayın yoluyla halkı bilgilendirerek ve dispanserler, verem hastaneleri kurularak başlayacağı vurgulanmaktadır[70].

Meslek hayatı boyunca en çok üzerinde durduğu konulardan biri olan çocuk ölümleri ve çocuk hastalıkları konusunda pek çok yazı yazmış, 1917 yılında Himaye-i Etfal Cemiyeti (bugünkü Çocuk Esirgeme Kurumu) onun girişimleri ve öncülüğünde kurulmuştur. Dr. Besim Ömer bu cemiyette de önce üye sonra başkan olarak görev almış ve kurumu uluslararası örgüte kabul ettirmiştir. Fransız Kızılhaç örgütünde görevli hanımların 1922 yılında Türk ve müslüman çocuklara yardım için kurmuş oldukları "Süt Damlası" 1924'te Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne geçmişti. Besim Ömer Paşa cemiyete, hasta çocuklara barınak, perhiz mutfağı, laboratuar, kum ve güneş banyosu yeri, ultraviyole ışığı uygulama yeri, müze ve derslik ekleyerek bir enstitü işlevi kazandırmıştır. Süt Damlası da tıp öğrencileri ve ebelerin uygulamalı eğitim gördükleri bir klinik olarak kullanılmıştır[71]. 1924 yılında Viyana ve Budapeşte'de yapılan Uluslararası Çocuklara Yardım Birliği (Etfale Muavenet Beynelmilel İttihadı) kongresine Türkiye'yi temsilen, Dr. Safiye Ali (Kraekeller) (öl. 1952) ile birlikte katılmıştır. Harp felaketini yaşayan çocuklar için uluslararası yardım ve dayanışma faaliyetlerinin tartışıldığı bu toplantıda Dr. Safiye Ali[72], Türkiye'deki Himaye-i Etfal

cemiyetleri hakkında konuşma yapmış; Besim Ömer de bu kongre hakkında raporunda, "genel bir felaketin genel bir yardım hareketini gerektirdiği" fikrini savunarak, Avrupa ve ABD'deki çocuklara yardım örgütlerinin faaliyetleri ve çalışma sistemleri, bu konuya ilişkin uluslararası bildirgeler hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir[73]; Avrupa'da çocuklar için kurulan hayır kurumlarını, ele aldığı kitabında ise, İsviçre'de Çocuk Esirgeme Kurumu faaliyetleri; ziyaretçi hastabakıcılığı; ilk yaşında bebek ölümleri; yenidoğan hijyeni; gebe ve lohusalar; küçük çocuk muayenehaneleri; süt damlaları; kreşler; süt nine bakımı; okul hijyeni; bulaşıcı, paraziter hastalıklar; çocuk bakımevleri; okulda beslenme; verem aşısı ve verem ilgili kurumlar; mesken ve okul ile çevre ilişkisi v.b. konuları işleyerek, çocuk bakımında intizamın yeterli olmadığını, kurumsal çerçevede bilimsel hijyenik ilkeler doğrultusunda çocuk bakımının elzem olduğunu vurgulamaktadır[74].

Kadın ve Çocuk Hekimliği

Ülkesini temsilen katıldığı uluslararası kadın doğum hekimliği kongrelerinde[75] bilgilerini güncelleştirerek, öğrendiklerini ülkesinde uygulamak üzere etüd etmiştir. Kadın ve çocuk sağlığı ve hastalıkları dallarında tıp öğrencileri için, döllenme, gebelik, doğum, doğum sonrası yenidoğan bakımı, doğum ameliyatı teknikleri, puerperal hastalıklar, güç doğumlar konularını ele alan 4 ciltlik *Fenn-i Vilade*[76] (Obstetrik) isimli külliyatı yayınlamış ve yeni harflerin kabulünden (1928) sonra bu bilgileri gözden geçirip, dilini sadeleştirip, genişleterek yeniden basmıştır[77]. Fakat bu mesleki ve teknik kitaplarla yetinmeyip, bilimsel bilginin bireylerce özümsenebilmesi için geniş halk kitlelerine de ulaşmanın önemini bilen bir aydın olarak, halk sağlığına yönelik çeşitli konularda, annelere ve ailelere yönelik fertilite, doğum, çocuk bakımı, beslenmesi, yetiştirilmesi konularında halkın bilgilendirilmesi aydınlatılması amacıyla da düzinelerce kitap yazmıştı. Örneğin, *Çocuklara Aş* isimli annelere bir armağan olarak kaleme aldığı kitabında, bebeğin anne sütü ile beslenmesinin önemi, bebek altı aylık oluncaya kadar verilecek gıdalar, altı aylık bebeğin memeden kesilinceye kadar beslenmesi, sütten kesme, çay ve sütün yararları, zararları, süt ile bulaşan hastalıklar hakkında bilgi verilerek; çocuk ölümlerinde yanlış beslenmenin payı, bozuk süte karşı yapılması gerekenler, sütün dezenfeksiyonu ve bunun için gereken tahlil laboratuarlarının önemi vurgulanmaktadır[78]. Doğumu çoğaltmak ve kolaylaştırmak ve çocuk ölümünü azaltmak, annelerin doğumdan önce ve sonra sağlıklarını korumak[79] bu alandaki çalışmalarının temel ekseniydi. *Çocuk Büyütmek, Anne Olacaklara ve Annelere* isimli eserleri, çocukları bilimsel yöntemlerle yetiştirmek ve bunun için önce anneleri bilinçlendirmek amacıyla hazırladığı yazdığı kitaplara örnektirler. Ya-

şadığı dönemde her genç annenin komodini üzerinde onun bir kitabının durması, doğumu bekleyen anne adayı onun öğütlerini okuması ve noktası noktasına uygulamaya çalışması[80] Besim Ömer'in etkisini gösterir.

Osmanlı Devleti'nin çözülerek yerini Türkiye Cumhuriyeti'ne bıraktığı sancılı toplumsal dönüşüm sürecinde peşpeşe gelen savaşlar sonucu büyük nüfus kayıpları; boş inançlar ve önyargıların ateşlediği anne ve çocuk ölümleri karşısında, bu gidişi tersine çevirmek için uğraşmıştı. Nüfus siyasetine ilişkin kitaplarını bu amaçla hazırlamış olmalıdır. O dönemde savaşlarla çalkalanan, hanedan imparatorluklarının yerini ulus devletlere bıraktığı Avrupa'da da benzer kaygıların ortaya çıktığı görülmektedir[81].

Yeniden yapılanmaya çalışan, genç Cumhuriyet'te halkın sağlık konularında eğitilmesi amacıyla tütün, alkol, çay kahve gibi keyif verici maddelerin sağlığa etkilerinden, şişmanlık ve zayıflığa kadar; dişlerin korunmasından, kaplıca tedavisi, deniz banyolarına sağlıklı beslenmeye kadar halk sağlığı ve balneoloji dallarında da birçok eser vermiştir. Yine bu amaçla 1897-1906 yılları arasında çıkardığı *Nevsal-i Afiyet* isimli sağlık yıllıkları çok tutulmuş ve okunmuştur. Mevsimlerin insan sağlığına tesirleri, soğuk algınlığı, rutubetin insan bünyesine etkisi; dönemin tıp okulları ve dersleri, İstanbul'daki yerli ve yabancı hastaneler, eczaneler, diğer tıp ve sağlık kuruluşları; aşı ve serumun üretimi; kırık çıkıkçılar; bulaşıcı hastalıklar, frengi tedavisi; kadın ve hijyen, insan yavrusunun hastalıktan korunması; röntgen ışınları; uyku ve uykusuzluk; ebelerimiz, çocuklar, lohusalar, kundak ve kundaklama; beslenme, gıdalar, bitkisel ve hayvansal gıdalar, sebzeler, meyveler; süt ve süt ile tedavi; tıptaki yeni ilerlemeler ve buluşlar v.d. *Nevsal-i Afiyet*'te[82] ele alınan konulara birkaç örnektir.

Son Görevi

Akalın'ın üstlendiği son görev 1933 ve 1939 yıllarında iki dönem (V. ve VI. Dönemler) Bilecik milletvekilliğidir[83]. İkinci kez seçildiğinde en yaşlı üye sıfatıyla Meclis oturumuna başkanlık etmiştir[84]. Milletvekilliği esnasında 1935 yılında, Kilisli Rıfat Kardam ve Mazlum Boysan ile birlikte Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Yüksek Sağlık Şurası başkanlığında da bulunmuştur[85] ve bu görevdeyken ülkenin o dönemdeki sağlık durumu ile ilgili 8 sayfalık bir rapor hazırlayarak Meclis'e sunmuştur[86].

Ömrünün son gününü (babası gibi) milletvekili olarak görev aldığı Büyük Millet Meclisi'nde geçirmiştir. Ankara'da Meclis'te, öğle arasında gittiği bir restoranda geçirdiği ani bir kalp krizi sonucu hayata gözlerini yummuştur (19 Mart 1940)[87,88].

Titanik faciasından, vapuru kaçırdığı için kurtulan Akalın[89], sağlıklı bir hayat sürmenin incelikleri üzerine kafa yormuş ve üretmiş bir kişi olmasına rağmen, ömrü boyunca kronik astmadan şikayetçiydi[90]. Vakit

buldukça yurt dışındaki kaplıcalara tedaviye giderdi[91]. Kadınların ve çocukların sağlığı ve eğitimi için bu denli mücadele vermiş bir kişi olmasına karşın hiç evlenmemiştir ve çocuğu yoktur. Özellikle son dönem çalışmalarında, yazılarının redaksiyonunda yeğenleri Dr. Zeki Besim ve Şaika Agâh ona yardımcı olmuşlardır.

Sonuç

Hayatı boyunca faaliyetleri, yorulmak bilmeden düzenli ve sistemli biçimde çalışarak, doğum ve doğurtma bilgisi, çocuk bakımı ve hastalıkları, kadın hastalıkları branşlarında yazmak ve eser vermek; sağlık hayatımızda eksikliklerini gördüğü kurumların yerleşmesi için en ön safta yer alarak ekip çalışmasıyla gerekli kurumsallaşmayı sağlamak, uzmanlığı olan her konuda yazdığı kitaplarla tıp öğrencileri ile ebelerin, hastabakıcıların, hemşirelerin yetişmesine emek vermek; kamuya açık konferanslar, kitaplar, filmler, el kitaplarıyla halkın, özellikle de annelerin çocuk bakımı ve eğitimi konusunda bilinçlenmesine hizmet etmek şeklinde çizilebilir. Birden çok ömre sığabilecek, hepsi başlı başına bilgi, tecrübe, sorumluluk ve enerji gerektiren bütün bu faaliyetleri çoğu zaman eş zamanlı olarak, kendini vakfedercesine yerine getirmiş; uzmanlık eğitimi sırasında gözlediği ve öğrendiği uygulamaları ve yenilikleri ülkesinde yazdığı kitaplarla öğretirken, açılmasında bizzat öncülük ettiği kliniklerde ve sosyal yardım kurumlarında hayata geçirilmesini sağlamıştır. Batıdaki yenilikleri devamlı olarak takip etmiş, tercümeler yapmış, uluslararası toplantılara katılarak son gelişmeleri gözlemiş, incelemeler yapmış, bunları raporlarla ülkemizde tanıtmıştır.

Yetiştiği aile ortamı ve ilk okullaşma döneminde tercihini pozitif bilimlerde eğitimden yana kullanmakla işe başlayarak, tıbbı meslek, kadın doğum bilgisi ve hastalıklarını uzmanlık alanı seçtikten sonra hedefi mesleğini en iyi şekilde öğrenip uygulayabilmek olmuştur. Bu hedefe yönelik, bir yandan uzmanı olduğu alanda en son yenilikleri de içine alacak şekilde bilimsel yöntem çerçevesinde formasyonunu geliştirmek, öte yandan üretken, verimli, sistemli bir çalışma hayatı çerçevesinde bildiklerini hedefi olan kitleye (hekim adayları, ebeler, anne olacaklar, anneler, hastabakıcı ve hemşire adayları v.d.) aktarmak, onları bilimsel bilginin dışında hurafelere itibar etmemeleri yönünde bilinçlendirmek, bütün bunların gerçekleştirilmesi için gerekli kurumsal zemininin yerleşmesi için çalışmak, durmadan dinlenmeden, bilimsel bilginin geniş halk kesimlerine mal edilebilmesi için çalışmak ve üretmek hayatının amacı olmuştur.

DİPNOTLAR

1 Y.I.Ülman, op.cit., pp: 101-123.

2 Yahya Kemal (Beyatlı), *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım*, 3. Baskı, İstanbul 1986, s: 68. Diğer kaynaklarda zikredilmemekle birlikte, ailesi hakkında bilgiler veren Yahya Kemal, Besim Ömer Paşa'nın annesinin konağında, Ömer Besim Bey isimli, işleri çekip

çeviren bir de damattan bahsetmektedir. Ancak Besim Ömer'in bir kızkardeşi olduğu açıkça belirtilmemektedir. Küçük kardeşi Kemal Ömer ise yenilikçi bir iş adamı olarak tanınmıştı. Kardeşleri ve yeğenleri Dr. Besim Ömer'e çalışmalarında daima yardımcı olmuşlardır.

3 Beyatlı, *op.cit.*,s: 69; Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi A.D.Arşivi, "Besim Ömer Akalın" dosyası, Paşa'nın otobiyografisi, s:1; A.R.Onur, "Büyük Ölü Besim Ömer Akalın", *Poliklinik,* sene: 7, sayı: 81, İst., Mart 1940, s: 298; N. Yıldırım, "Besim Ömer Akalın", *İstanbul Ansiklopedisi,* cilt 1, İst. 1993, s: 147.

4 CTF Tıp Tarihi A.D. Arşivi, "Besim Ömer Paşa Dosyası", Süheyl Ünver, "Besim Ömer Paşa ve Doğum Tarihi", *Tedavi Seririyatı ve Laboratuarı Mecmuası*, ed: A. M. Özden, c: 2, İstanbul 1932, s: 101. İlk Osmanlı Darülfünunu (üniversitesi) müdürü (rektörü) Hoca Tahsin Efendi'nin hayatı hk. bkz: İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri* 4. cilt, 3. baskı İstanbul 1988, s: 1371-1882.

5 1845 yılında Sultan Abdülmecid tarafından Haydarpaşa'da yaptırılan, Sultan Abdülhamid devrinde genişletilen bu hastane, 1868-1898 yıllarında askeri hekim ve eczacıların staj ve uygulama yaptıkları bir okul olmuş, daha sonra bu işlevi Gülhane Seririyat Mektebi üstlenmiştir. 1930'lu yıllarda restorasyon geçirmiştir. Bkz. B.N.Şehsuvaroğlu, A.D.Erdemir, G.C.Güreşsever, *Türk Tıp Tarihi*, Bursa 1984, s: 165-166.

6 CTF, TTDAD Arşivi, *adı geçen dosya,* Besim Ömer'in kendi biyografisi v.d.; F.K. Gökay, "Prof. Besim Ömer Akalın", *Tıb Dünyası*, cilt 13, No: 4-144, 15 Nisan 1940, s: 4394; F.N. (Frik), "Prof. Dr. Besim Ömer Paşa'nın 70.Yıldönümü...", *Tedavi Notları*, cilt 8, No: 9, İstanbul, Mayıs 1933, s: 249; Ünver, *a.g.m.*, s. 101; İnci Hot, *Dr. Besim Ömer Paşa'nın Anne ve Çocuk Sağlığı Açısından Ülkemiz Nüfus Meselesi Hakkındaki Görüşleri*, Danışman: Yard.Doç. Dr. Z.Özaydın, İ.Ü. Sağlık Bilimleri Enst. Yüksek Lisans tezi. İst. 1996, s. 6.

7 Besim Ömer (Akalın), *Doğum Tarihi*, İstanbul, 1932, s: 50.

8 *Ibid*., s: 50; Dr. Vahit Bey, kaynaklarda, kadın doğum mesleğini seçmiş ilk tabiblerden olup, arkasında kadın doğum aletleri, atının üzerinde hastasına giden, askeri üniformalı kır saçlı bir hekim olarak tasvir etmektedir. Bkz: Rıza Tahsin, *Tıp Fakültesi Tarihçesi,* I, II Eklerle yay. A.Kazancıgil, İstanbul 1991, s: 113.

9 Dr. Besim Ömer, *Üzüm ve Üzümle Tedavi*, İst., 1304 (1887), iç kapakta yazar: 'Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye Azasından, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de fenn-i vilade muavini, yüzbaşı' olarak tanıtılmaktadır.

10 A. Kazancıgil, "Ölümünün 40. Yılında Besim Ömer Paşa", *Dirim*, yıl 55, sayı 9-10, İst., Eylül-Ekim 1980, s: 237; Nimet Taşkıran, *Haseki'nin Kitabı*, İstanbul 1972, s: 278-279; E.K.Unat, M. Samastı, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (Sivil Tıp Mektebi) 1867-1909, İstanbul 1990, s: 3-12; Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye mensubu hekimlerin bazı makaleleri için bkz. Y.I.Ülman, "Mecmua-i Fünun'da Tıp Konulu Yazılar", *Bilim Tarihi* sayı 22, İst, Ağust. 1993, s: 18-27.

11 CTF, TTDAD Arşivi, Besim Ömer Dosyası.

12 Akalın, *ibid*., 50; Unat-Samastı, *op.cit.,* s: 11-12; N.Ersoy, *Dr. Feyzullah İzmidi,* Kocaeli 1998, s: 9-11.

13 F.Frik, *a.g.m.,* s: 249; Akalın, *op.cit.,* 50; Unat, Samastı, *op.cit.,* s:19; Kazancıgil, *a.g.m.,* s: 238; N. Yıldırım, "Cemil Topuzlu", *İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 7, İstanbul, 1994, s:296.

14 Akalın, *op.cit.,* s: 34; E.H. Ackerknecht, *A Short History of Medicine,* New York 1968, s: 143-144.

15 Akalın, *op.cit.,* s: 32-35.

16 *Ibid.,* s: 35-37.

17 Dr. Besim Ömer (Akalın), *Zayıf ve Vakitsiz doğan çocuklara edilecek Tekayyüdat: Kuvöz ve Gavaj,* İstanbul Mahmud Bey Matbaası, 1306 (1889), s: 51.

18 Akalın, *Doğum Tarihi,* s: 34-36.

19 Dr. Besim Ömer (Akalın), *Zayıf ve Vakitsiz ...,* s: 3-5.

20 N. Yıldırım, "Dr. Besim Ömer (Akalın) Paşa", *Doktor*, Yıl 1, sayı 1, İst., Haziran-Temmuz 2000, s: 6.

21 İsmi belirtilmemekle birlikte bu yayın, tarih itibarıyla şu kitap olabilir: *Sıhhatnüma-yı Etfal yahud Validelere Nasihat*, İstanbul Ahmed İhsan Şirket-i Mürettibiye matbaası, 1303 (1886), 174+2 sayfa, resimli.

22 Dr. Besim Ömer (Akalın), *Zayıf ve Vakitsiz...*, s: 11-21. Prof. Budin ile Dr. Besim Ömer'in hoca ve asistan olarak Fransa'daki doğum kliniğinde başlayan arkadaşlıkları yıllar içinde sağlam bir dostluğa dönüşmüştür. 1895 yılında Budin'in *Doğum Dersleri* kitabını tercümesinde, o zamanki tıp öğrencilerinin "ustam ve dostum" diye nitelendirdiği Budin'i tanımaları için, başında bir de fotoğrafını basmıştır. Bkz. *Seririyat-ı Viladiye,* İst., 1895.

23 "Mukaddema altı aylık ve vakitsiz doğan etfal kemal-i zaaflarından dolayı cümleten helak oldukları halde el hilkatü'l-heza kuvöz böyle bir zaaf-ı tam ile tevellüd edenleri münasib bir "mekan-ı muhit" de bulundurarak 1000'de 44 nisbetinde halas eyliyor" : *Zayıf ve Vakitsiz...*, s: 6.

24 Akil Muhtar Özden, "Doktor Besim Ömer Akalın", *Tedavi Kliniği ve Laboratuarı,* c. 10, No: 37'den ayrı baskı, Ahmed İhsan Basımevi Ltd. İstanbul 1941, s:2-3.

25 Dr. Besim Ömer ve Dr. Akil Muhtar, *Kolera Hastalığında İttihazı Lazım Gelen Tedabir ve Etibbaya Rehber*, Arşak Garoyan Matbaası, İstanbul 1327 (1911), 233+3+1 sayfa, resimli.

26 BOA, Y.PRK.ASK. No: 31/39, 29 Z 1312 (tt).

27 BOA, Y.PRK.ASK. No: 31/39 kodlu arşiv belgesi, Kolağası Besim Ömer'in maaşının yurt dışında okuyan emsallari ile aynı miktara çıkarılması (9.5 liradan 25 liraya) ve Paris'te kalma süresinin 6 ay uzatılması konusundadır. Ancak bu belgenin tarihi (29 Z 1312/23 Haziran 1895) tahmini olarak verilmiştir. Y.N.

28 CTF Tıp Tarihi A.D. Arşivi, "B.Ö.Akalın" dosyası; Frik, *op.cit.,* s: 249.

29 BOA, Y.PRK.ZB. No: 9/98, 29 Ş 1309 (29 Mart 1892).

30 Akalın, *Doğum Tarihi*, s: 42. A.Adıvar ülkemiz doğum tarihinde bu tür bilimsellik dışı bu tür uygulamalara hakkında ayrıntılı ve ilginç bilgiler içeren bu kitabı tanıtmıştır: A. Adıvar, "Analysis Critico", *Archeion,* Paris Juin 1932, p: 336-337.

31 Aslında ebelerin eğitimi için ilk adım 19. yüzyılın başında atılmış ve 1842-1843 eğitim yılından itibaren Tıbbiye'de bir Ebe Mektebi (Sınıfı) açılmıştı. Bu şekilde eski usulde yetişmiş ebeleri çağdaş bilgilerle eğitmek hedeflenmişti. Osmanlı Devleti'nde ebelik yapabilmek için söz konusu sınıfa devam zorunluluğu getirilmiş, mezunlara diploma verilmiş, diplomasız ebelerin faaliyetleri yasaklanmıştı. Okulda tecrübeli ebelerin asiste ettiği hocalar, modeller üzerinde öğrenciye ders verirlerdi. O yıllarda tıp öğrencileri ise kadın doğum hastası konusunda bilgi eksikliklerini, okul binası civarındaki evlerde vizit yaparak, gidermeğe çalışırlardı (Y.I.Ülman, *Journal de Constantinople'a göre Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Galatasaray Dönemi*, Yüksek Lisans tezi, İ.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 1994, s: 37, 58). Ancak bu tarz eğitimin yetersiz olduğu, Tıbbiye'de bir doğum kliniğinin açılması zorunluluğu devamlı olarak dile getirilmiş, 1848 yılında ise, açılacak doğumhanenin arsası Padişah Abdülmecid (saltanatı: 1839-1861) tarafından tahsis edilmekle birlikte girişim sonuçsuz kalmıştı (Ülman, *ibid*, s: 72, ayrıca bkz: *Journal de Constantinople. Echo de l'Orient,* No: 106, 29 Juillet 1848). 1859 yılında iç hastalıkları hocalarından Dr. Vallon'un bir yazısında okulda kadınlara tahsis edilmiş bir kliniğin bulunmayışı hata olarak nitelenmekte; kadın doğum konusunda çalışan hekim adaylarının derslerde uygulama yapamama sıkıntısı çektikleri dile getirilmektedir (F. Günergun, N. Yıldırım, "Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'ye Getirdiği Eleştiriler 1857-1867" *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c: III, No:1, İst. 2001, s: 25). 1870'li yıllarla birlikte hem Askeri hem de Sivil Tıbbiye'de kadın hastalıkları ve doğum bilgisi dersleri veriliyordu. Fakat öğrencilerin kadın ve doğum hastalıkları konusunda yetişmelerini sağlayacak bir kadın doğum kliniği açılamamıştı.

32 Akalın *Doğum Tarihi,* s: 42.

33 Yıldırım, "İstanbul'un ilk doğumevi Viladethane", *Hastane*, yıl 2, sayı 7, Temmuz-Ağustos 2000, s: 26; Akalın *op.cit.,* s: 51-52.

34 Akalın, *ibid* s: 50-52.

35 Yıldırım, "Yaşamını ....", s: 6.

36 *Seririyat-ı Viladiye Dersleri (Doğum Kliniği Dersleri)*, yazan: Paris Tıp Fakültesi Doğum Kliniği'nden cerrah ve kadın doğum hekimi ve öğretim üyesi (Prof. Agregé), Fransız Tıp Cemiyeti üyesi Dr. Pierre Budin, çeviren: Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de kadın doğum ebelik hocası, kaimmakam Doktor Besim Ömer, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin tasdik ve Maarif Nezaret-i celilesinin ruhsatıyla tab olunmuştur. İstanbul, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Matbaası, 1313 (1895) (Kitabın başında yazarı Dr. Pierre Budin'in bir fotoğrafı yer almaktadır) 550 sayfa. Resimli.

37 İstanbul doğumlu Dr.Vuccino, 1840'larda revaçta olan Pisa Tıp Fakültesi'nden mezun olduktan sonra, Paris Tıp Fakültesi'nde ve dönemin ünlü hekimlerinin kliniklerinde kadın doğum ve ebelik üzerine ihtisas eğitimi almıştır, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de 30 yılı aşkın bir süreyle doğum hekimi olarak çalışmış ve ölümünden birkaç yıl önce ebelerin eğitimi ile görevlendirilmişti. İstanbul'da çağdaş kadın doğum hekimliğinin öncülerinden biri olan ve halk içinde eğitim görmemiş cahil kadınların karanlık odaklarda bilgisizce uyguladıkları doğum ve abortus vakalarının önüne geçilmesi gerektiğini vurgulayan Dr. Vuccino, Mekteb-i Tıbbiye'de, obstetrik ve ebelik derslerinin modeller üzerinde teorik şekilde öğretimi yerine, hasta kabul edilen modern bir doğum kliniğine yapılması gereğini defalarca dile getirmekle birlikte bunun gerçekleştiğini görememişti. Dürüst ve iyi bir hekim olarak tanınırdı. Bkz: Dr. Pardo, "Necrologie", *Gazette Médicale d'Orien*t, vol. XXXV, No: 22, 20 Février 1893, pp: 382-386. İstiklal Caddesi (Grand Rue de Pera) 245 numarada bulunan Canzuch Eczanesi'nde hasta muayene ederdi: R.P.Cervati, *Annuaire Oriental*, 10me Année, Const. 1891, s. 546.

38 Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonraki dönemde ebe adaylarından ortaokul diploması istenmeğe başlamıştır.

39 Akalın, *ibid*., s: 52; K.T.Sezenel, "Prof. Besim Ömer'in Ölümü", *Poliklinik*, yıl 7, no:81, İst. Mart 1940, s: 295.

40 *Doğururken ve Doğurduktan Sonra,* Ahmed İhsan Matb., İst. 1902, resimli 160 sf.; *Ebe Hanımlara Öğütlerim*, A.İ.Matb., 1904, resimli 43 sf. (Kitap okumayı kolaylaştırmak açısından ebelere 40 tane öğüt biçiminde kaleme alınmıştır); *Ebelik, Doğurma, Doğurtma*, A.İ. Matbaası. İstanbul, resimli 456 sayfa. İlaveli 2. baskısı 1928'de yapılan bu kitabın 29 sayfalık ilk bölümü daha büyük ebadda da basılmıştır.

41 Akalın, *op.cit*., s: 54-55; Yıldırım, *op.cit*, s: 27.

42 CTF, Tıp Tarihi A.D. "Besim Ömer Akalın" dosyası; Yıldırım, "Yaşamını...", s: 6.

43 Annuaire Oriental du Commerce de l'Industrie de l'Administration et de la Magistrature, Annuaire Orientale and Printing Co. And Ltd., 23me Année, Constantinople 1903, s: 911.

44 F.K.Gökay, *Tıb Dünyası*, Cilt 13, No: 4-144, 15 Nisan 1940, s: 4394-4398

45 BOA, Y.PRK.ASK, No: 176/45, 10 B 1319 (23.10.1901)

46 Sait Paşa, silah arkadaşları ile birlikte, her iki hekimin de başarılarından dolayı birer rütbe terfi edilmelerini Sultan II. Abdülhamid'den istirham etmiştir: BOA, Y.PRK.ASK, 180/30, 27 Z 1319 (6.04.1902). Sadrazam Paşa, kızının doğum ameliyatı boyunca, Büyükada'da, Besim Ömer Paşa için bir istimbot tahsis ettirmiştir: BOA, Y.PRK.ASK, No: 238/111, 20 S 1324 (15.04.1906).

47 20 yaşlarında Rasime Hanım isimli hasta, düğününden hemen sonra, Midilli'den bir "garibe-i hilkat" ön tanısıyla sevk edilmiş; Besim Ömer Paşa yaptığı klinik muayene sonucunda, hastanın kadında olması gereken rahim ve ilgili diğer organları gelişmemiş bulunduğunu, bunun bir hermafroditizm vakası olduğunu, aslında bir erkek olduğunu belirtmiştir. BOA, Y.PRK. ASK, No: 262/ 73 (tarihsiz) s: 1ve 2

48 BOA, DH.MUİ, 119/45, 11 Ş 1328 (18.08.1910).

49 BOA, DH.İD, 50-1/55, 2 B 1329 (29.06.1911).

50 Özden, *op.cit.*, s: 3.

51 N. Yıldırım, "İstanbul Üniversitesi'nin hekim rektörleri", *Hastane*, yıl 4, sayı 22, Mayıs-Haziran 2003, s:34.

52 Ş. Etker, G.Dinç, "Cumhuriyetin İlk Kadın Cerrahları...", *Sağlık Alanında Türk Kadını*, İst. 1998, s: 48,49.

53 Ş. Etker, G.Dinç, "...Dr. Hamdiye A. Maral ve Dr. Sabiha S. Sayın", *op.cit*, s: 63.

54 *Anabritannica*, C.1, İstanbul 1993, s: 243.

55 İ. Başağaoğlu, "The Turkish Society for the History of Medicine", *Tıp Etiği, Hukuku, Tarihi*, C. 10, S:3, Ağustos 2002, s: 191-192.

56 BOA, MV., No: 227/25, 20 Ra 1330 (9 Mart 1912) ve MV., No: 163/41, 15 R 1330 (3 Nisan 1912).

57 BOA, DH.İD., No: 132/11, 9 Ca 1331 (9 Nisan 1913).

58 BOA, DH.İD., No: 132/11, 9 Ca 1331 (9 Nisan 1913).

59 Z. Özaydın, *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi*, Yüksek Lisans tezi , Dan: Doç.Dr. N.Sarı, İst. 1987, s: 48-57; aynı yazar, "Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti salnamesine göre Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kuruluşu", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, sayı 4, İst. 1990, s: 70-77; N. Sarı-Z.Özaydın, "Türk Hemşireliğine Osmanlı Hanımefendilerinin ve Hilal-i Ahmer'in Desteği", *Sendrom*, yıl 4, Sayı 3, Mart 1992, s: 66 ; Hot, *op.cit*., 13-16.

60 CTF Tıp Tarihi A.D.Arşivi, B.Ö.Akalın'ın otobiyografisi.

61 BOA, DH.KMS, No: 62/21, 5 C 1335, (27.02. 1917) s: 1 ve 2

62 Besim Ömer, *9 Washington Salib-i Ahmer Konferansına memuriyetim ve Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne tekliflerim hakkında,* İstanbul, 1328 (1912), 62 sayfa; *1921 senesinde Cenevre'de inikad eden beynelmilel Salib-i Ahmer kongrasına dair rapor*, İstanbul 1337 (1921), resimli, 107 sayfa.

63 BOA, Cumhuriyet Arşivleri, No: 20312/178.232.12, 19.08.1923.

64 Özden Besim Ömer Paşa'nın bu toplantılarda diğer yabancı katılımcılar üzerinde yarattığı derin etkiye dikkat çekmektedir. Bkz.: Özden, *op.cit*, p: 3.

65 Besim Ömer, *Hastabakıcılığa dair,* İstanbul 1337 (1921) s: 3-4.

66 Besim Ömer, *Anne Olacaklara ve Annelere*, İstanbul, 1930, s:7.

67 Besim Ömer, *Hanımefendilere Hilal-i Ahmer'e dair konferans*, İst. 1330 (1914). A.R.Onur, *op.cit.*, s: 296.

68 Besim Ömer, *Hastabakıcılık Dersleri,* Osmanlı Hilal-i Ahmer cemiyeti tarafından tab edilmiştir, İstanbul, 1331 (1915), resimli 435+8 sayfa. Bu daldaki çalışmaların ve tespitlerini ele aldığı bu eserini, onu 'doğuran, emziren hastalandığında bir hastabakıcı gibi onunla ilgilenen annesine adaması ve bütün hastabakıcılık dersleri öğrencilerine armağan etmesi' ilgi çekicidir.

69 N. Yıldırım, "Yaşamını...", s: 27.

70 Besim Ömer (Akalın) (Veremle Mücadele ve Osmanlı Cemiyeti Reisi), *Verem tehlikesi ve veremle mücadele*, Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekâsı, Veremle Mücadele Cemiyeti Neşriyatından, İstanbul 1335 (1919), 48 sayfa, resimli; ayrıca bkz. N. R. Belger, "Türk kadınının ve Türk çocuğunun minnetdar olduğu büyük adam", *Tıb Dünyası,* c. 18, No: 7-207, 15 Temmuz 1945, s: 5557-5560; *E*.K.Unat, "Osmanlı

İmparatorluğu'nun son 40 yılında Türkiye'nin tüberküloz tarihçesi üzerine", *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi*, sayı 10, İst. 1979, s: 277.

71 N.Yıldırım, *op.cit*., s:27.

72 Besim Ömer Paşa yurt dışında eğitim görmüş, ülkemizin ilk kadın hekimlerinden, pediatrist Dr. Safiye Ali (Kraekeller)'nin Süt Damlası'nda görevlendirilmesini (1921) de desteklemiş ve bu genç hekimin kuruma değerli hizmetleri geçmiştir: bkz: T.Toros, "Dr. Safiye Ali", *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi,* C: 6, S: 3, 1997, s: 83.

73 *Etfale Muavenet Beynelmilel İttihadı 1924 senesinde Viyana ve Budapeşte'de inikad eden Çocuk kongresi,* İstanbul 1340 (1924), s: 3-4. Bu kongrede, 'Almanya'da eğitim görmüş, iki yabancı dil bilen, hekimliğinin yanı sıra yaradılış itibarıyla müşfik' olarak nitelediği Dr. Safiye Ali'nin Türkiye'yi temsil etmesi konusunda verdiği destek, Türk kadınının toplum ve meslek hayatında yer almaları için gösterdiği teşviğin bir örneğidir.

74 Dr. Besim Ömer, *Çocuklara dair sıhhi ve içtimai teşkilat ve tesisat*, İstanbul 1341 (1925), 56 sayfa.

75 Örneğin 8-12.08.1899 tarihlerinde Amsterdam'da yapılan III. Çocuk Hastalıkları ve Doğum Konferansı'na" Osmanlı Devleti'ni temsilen , "Mekteb-i Fünun-ı Tıbbiye-i Şahane Seririyat-ı Hariciye muallimi Opr. Dr. Cemil Paşa ile fenn-i kıbale muallimi Dr. Miralay Besim Ömer birlikte katılmışlardır: BOA, Y.A.Res, 26 Z 1316 (7 Mayıs 1899), s:3.

76 Dr. Besim Ömer, *Fenn-i Vilade*, İstanbul, 4 cilt 1922-1927.

77 Besim Ömer, *Vilade Fenni*, İstanbul, 4 cilt, 1927-1932. 1932'de basılan 3. cilt Gebelik Patolojisi ve Güç Doğum olarak iki kitap halinde hazırlanmıştır.

78 Besim Ömer, *Çocuklara Aş yahut validelere hediye,* İstanbul Alem Matbaası, Ahmed İhsan ve Şürekası, 1314/1896, 124 sayfa, resimli. Yenidoğan ve çocuk beslenmesi konusunda ayrıca bkz.: *Çocuk Büyütmek*, İstanbul Yeni Matbaa, 1925, 229 sayfa, 107 adet resim içermektedir.

79 Besim Ömer, *Türk Çocuğu Yaşamalıdır*, İstanbul, 1936, s: 7.

80 Mashar Osman (Uzman), "Besim Ömer Akalın", *İstanbul Seririyatı*, sene 22, No: 4, Nisan 1940, s: 48.

81 Besim Ömer, *Anne Olacaklara..*, s: 5-6.

82 *Nevsal-i Afiyet*, birinci cild, İstanbul Alem Matbaası Ahmet İhsan ve Şürekası, 1897.

83 Besim Ömer Akalın, Salih Bozok ve Muhlis Suner ile birlikte Bilecik'ten milletvekili seçilmiştir. Bkz. BOA, Cumhuriyet Arşivleri, No: 78266/ 75.497.21, 30.03.1939.

84 Sezenel, *op.cit*. s: 298.

85 BOA, Cumhuriyet Arşivleri, No: 11170/93.4.20, 13.02.1935.

86 "Mebusan-ı kiramımızın enzar-ı vatanPerveranelerine, vatanımızda sıhhat-i umumiye muhteldir", Meclis-i Sıhhiye-i Umumiye ve Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye, Reis Besim Ömer Paşa imzasıyla, İstanbul, tarihsiz (Tahminen 1935), 8 sayfa.

87 F.N.Frik, *op.cit.*, s: 250; N. Yıldırım, *op.cit* s: 27.

88 Akalın'ın vefatının üzerine Bilecik milletvekilliğine Kasım Gülek seçilmiştir. Bkz: BOA, Cumhuriyet Arşivleri, No: 78332/178.232.12, 20.05.1940.

89 H.F.Es, "Titanik faciasından kurtulan doktor", Ekran Başı, *CTF DTT AD arşivi*.

90 Mashar Osman (Uzman), *op.cit.*, s: 49.

91 BOA, DH.EUM.SSM, No: 22/77, 9 N 1336 (18.06.1918). Bir keresinde Hilal-i Ahmer reisi iken de tedavi için Avrupa'ya gitmişti. Bkz: BOA, Cumhuriyet Arşivleri, No: 747/10.37.4, 5.08.1924.

EK: PROF. DR. BESİM ÖMER AKALIN'IN ESERLERİ*

Su, kardeşi Azmi Bey ile birlikte, İstanbul, Ceride-i Askeriye Matbaası, 1300 (1883), 3+339 sayfa, resimli.

Dişlerin Hıfzısıhhati (Diş Sağlığı), İstanbul Mihran Matbaası 1301 (1884), 77 sayfa.

Göz, İstanbul, (Ceb Kütüphanesi, 20. kitap), Mihran Matbaası, 1302 (1885), 220+4 sayfa, resimli.

Sıhhatnüma-yi İzdivaç, (Hintçeye tercüme edilmiştir), 1302 (1885)**

Sıhhatnüma-yı Etfal yahud Validelere Nasihat, İstanbul Ahmed İhsan Şirket-i mürettibiye matbaası, 1303 (1886), 174+2 sayfa, resimli.

Mebahis-i Tıbbiye'den Şişmanlık ve Zayıflık, İstanbul Mahmut Bey Matbaası, 1303 (1886), 66+8 sayfa.

Mükeyyifat ve Müskirattan Tütün, İstanbul, A.Maviyan Şirket-i mürettibiye Matbaası, 1304 (1887) 65-128 sayfa, Osmanlı Kütüphanesi Aded 13; 2. baskı Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1305 (1888), 128 sayfa.

Sıhhatnüma-yı Aile yahut Baba-Ana-Çocuk, İstanbul Mahmud Bey Matbaası, 1304 (1887) 3+257 sayfa.

Üzüm ve Üzümle Tedavi, Mebahis-i Tıbbiye'den (Sağlık konularından), İstanbul Mahmut Bey Matbaası, 1304 (1887), 63 sayfa. (BÖ: Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye Azasından, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de fenn-i vilade (obstetrik) muavini, yüzbaşı); 3. baskı İstanbul Mahmut Bey Matbaası, 1309 (1892), 80 sayfa, kütüphane-i Afiyet: 4.

Mükeyyifat ve Müskirattan Afyon, Kahve, Çay ve Esrar, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1305 (1888), 100 sayfa.

Mükeyyifat ve Müskirattan Müskirat, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1305 (1888), 115 sayfa.

Su ile Tedavi ve Denizde Banyo, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1305 (1888), 76 s.

Zayıf ve Vakitsiz doğan çocuklara edilecek Tekayyüdat: Kuvöz ve Gavaj, Müellifi Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye azasından ve Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'de Fenn-i Vilade muallim muavini Kolağası Doktor Besim Ömer, İstanbul Mahmud Bey Matbaası, 1306 (1889) 107 sayfa, resimli.

Ukum ve İnanet (Kısırlık ve İktidarsızlık) (Tekessür-i nüfus ve tenasül-i beşere mani esbab ve bu babdaki tedabir ve müdavat) onbeş şekli havidir, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Fenn-i Vilade (obstetrik) muallimi, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye azasından Paris'te ikmal-i ameliyat ile meşgul Kolağası Doktor Besim Ömer, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin tasdikini ve Maarif Nezareti celilesini ruhsatını haizdir. Dersaadet, Mahmud Bey Matbaası, Babıali civarında Ebussuud caddesinde No: 72, 1306 (1889), 128 sayfa, 15 adet resmi içermektedir.

İpnotizm yahut Tenvim ve Tenevvüm (Hipnotizma, Uyuma, Uyutulma), İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1307 (1890) 146+6 sayfa.

Tenasül, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1308 (1891) 6+171 sayfa, resimli, Kütüphane-i Afiyet, Aded 3.

Kendini Bil, İstanbul Mahmud Bey matbaası, 98 sayfa resimli, Kütüphane-i Afiyet 1. kitap,1308 (1891).

Mide, tagaddi ve hazme dair kavaid-i sıhhiye (Mide: Beslenme ve sindirim konusunda sağlık kuralları), İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1308 (1891), 98 sayfa, Kütüphane-i Afiyet no:2.

Sıhhatnüma-yı Tenasül, Mahmud Bey Matbaası. Dersaadet, 1309 (1891), 186 sayfa, resimli.

Beyneletfal Sirayet-i Emraza karşı tefrik-i müreza (Çocuk Bulaşıcı Hastalıkları), Konstantiniyye, Alem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekası, 1310 (1892), 32 sayfa.

Çiçek Hastalığı ve Suçiçeği, Alem Matbaası, Ahmed İhsan ve Şürekası, 1310 (1892), 28 sayfa resimli. (*Servet-i Fünun*'da tefrika edilmiştir).

Çocuk, İstanbul Alem Matbaası, Ahmed İhsan ve Şürekası, 1309 (1892), 44 sayfa.

Emraz-ı Nisa, Dr. M. Nizamettin Bey ile birlikte Prof. Luteaud'dan tercüme, İstanbul,1309 (1892).

Emzirme, İstanbul Alem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1309 (1892), 32 sayfa, şekilli.

Kızamık ve Kızıl hastalık, İstanbul Alem Matbaası, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1310 (1892), 27 sayfa.

Meme Verme, İstanbul Alem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1309 (1892), 36 sayfa resimli.

Sıraca, İstanbul Alem Matbaası, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1309 (1892), 32 sayfa.

Veraset, İstanbul Alem Matbaası, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1309 (1892), 38 sayfa, resimli.

Emraz-ı Nisa (Kadın Hastalıkları - Jinekoloji), M. Nizamettin ile beraber Prof. Luteaud'dan çeviri, 1309 (1893)[***]

Sıhhatnüma-yı Nevzaddan Kundak, Beşik, Emzik, İstanbul Alem Matbaası, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1312 (1894), 74 sayfa, resimli.

Seririyat-ı Viladiye Dersleri (Doğum Kliniği Dersleri), yazan: Prof. Dr. Pierre Budin, çeviren: Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de kadın doğum ebelik hocası, kaimmakam Doktor Besim Ömer, İstanbul, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Matbaası, 1313 (1895) 550 sayfa. Resimli.

Tabib-i Etfal yahud ebeveyne yadigâr, Konstantiniyye (Istanbul), Alem Matbaası, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1314 (1896), 12+508+4 sayfa, resimli[****].

Çocuklara Aş Yahud Validelere Hediye, İstanbul Alem Matbaası, Ahmed İhsan ve Şürekası, 1314/ 1896, 124 sayfa, resimli.

Hıfzussıhha (Halk Sağlığı), İstanbul Karabet Matbaası, 1315 (1897) 353+7 sayfa resimli; 2. baskı İstanbul Karabet Matbaası, 1318 (1900), 6+440 sayfa, resimli; 3. baskı ilave ve düzeltilerle, (İstanbul), 1330 (1914), 5+536 sayfa, resimli. (İlk iki baskısı *Hıfz-ı Sıhhat* başlığını taşımaktadır).

Nevsal-i Afiyet, 1. sene, İstanbul Alem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1315 (1897), 6+420 sayfa

Yalova Kaplıcası, (*Nevsal-i Afiyet*'te derc olunduktan sonra ayrıca kitap şeklinde tab olunmuşdur), İstanbul, Alem Matbaası, 1317 (1899), 47 sayfa, resimli, şekilli.

Nevsal-i Afiyet, 2. sene, İstanbul Alem matbaası, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1+4+514 sayfa, resimli.

Darülaceze Irzahanesi, (Ahmed İhsan Matbaası), İstanbul 1319 (1901) 35 sayfa resimli ve fotoğraflı.(*Servet-i Fünun*'un 638. sayısında yayınlandıktan sonra yapılmış ayrı baskısıdır).

Doğururken ve Doğurduktan Sonra, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul 1320 (1902), 160 sayfa resimli.

Emraz-ı Nisanın Sebeb-i Kesreti (Kadın Hastalıklarının Sık Görülmesinin Nedeni), İstanbul, Matbaa-yı Ahmed İhsan, 1320 (1902), 19 sayfa, *Nevsal-i Afiyet*'ten ayrı baskı.

Ebe Hanımlara Öğütlerim, İstanbul Matbaa-i Ahmed İhsan 1322 (1904), 43 sayfa, resimli

Ebelik, Doğurma ve Doğurtma, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul 1322 (1904), 456 sayfa, resimli; kitabın tashihli ve ilaveli ikinci baskısı 1928'de yapılmıştır, İstanbul, Ahmed İhsan Matbaası, 29+448+36 sayfa, resimli. Bu kitabın 29

sayfalık ilk bölümü daha büyük ebadda ayrı basılmıştır.

Memedeki Çocuklarda Vefeyat, İstanbul, Matbaa-i Ahmed İhsan 1322 (1904) 34 sayfa, resimli.

Nevsal-i Afiyet, 3. sene, İstanbul, Matbaa-yı Ahmed İhsan ve Şürekâsı 1320 (1904), 1+744+1 sayfa, resimli.

Nevsal-i Afiyet, 4. sene, İstanbul Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaası, 1322 (1906), 1+736 sayfa, resimli.

(Akil Muhtar Özden ile), *Kolera Hastalığında İttihazı Lazım Gelen Tedabir ve Etibbaya Rehber*, Arşak Garoyan Matbaası İstanbul 1327 (1911), 233+3+1 sayfa, tablo ve resim içerir.

Dokuzuncu Washington Salib-i Ahmer Konferansına Memuriyetim ve Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne Tekliflerim Hakkında, İstanbul Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi 1328 (1912), 62 sayfa.

Hanımefendilere Hilal-i Ahmer'e Dair Konferans, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaası Osmanlı Şirketi, İstanbul 1330 (1914), 144 sayfa resimli, şekilli

Hastabakıcılık Dersleri, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından tab edilmiştir, hasılatı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ni aiddir, Dersaadet, Hilal Matbaası, 1331 (1915), 435+8 sayfa, resim ve istatistikler içermektedir.

Ahlaki vezaif ve harb zamanında hastabakıcının bir günlük vazifesi, İstanbul, Hilal Matbaası, 1331 (1915) 23+3 sayfa, resimli.

Verem Tehlikesi ve Veremle Mücadele, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul 1335 (1919), 48 sayfa, resimli. Veremle Mücadele Cemiyeti Neşriyatından. (BÖP Veremle Mücadele ve Osmanlı Cemiyeti Reisi)

Hastabakıcılığa Dair, Valdemin Ruhuma İthaf, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Azalığına ve Hastabakıcı, Hemşire ve Talebelerime Hidmeten, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, Istanbul, 1337 (1921), 93 sayfa, resimli.

1921 senesinde Cenevre'de in'ikâd eden beynelmilel Salib-i Ahmer Kongrası dair rapor, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından tab edilmiştir, İstanbul 1337 (1921), 107 sayfa resimli, fotoğraflı.

Fenn-i Vilade, 1. cild: *İlkah ve Haml (Döllenme ve Gebelik)*, İstanbul, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaası Osmanlı Şirketi, 1338 (1922), 313 sayfa, resimli, şekilli.

Fenn-i Vilade, 2. cild *Viladet-Halas-Evakıb-ı Viladet-Nevzad* (Doğum, Doğum Sonrası, Yenidoğan), İstanbul Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaası Osmanlı Şirketi, 1339 (1923), 408 sayfa, resimli.

Fenn-i Vilade 3. cild: *Ameliyat-ı Viladiye* (Doğum Ameliyatı), Darülfünun Tıb Fakültesi külliyatı, İstanbul Ahmed İhsan Matbaası, 1927, resimli 271 sayfa

Fenn-i Vilade, 4. cild, *Maraz-ı Nifasiyet, usret-i viladet* (Lohusa Hastalıkları, Güç doğumlar), İstanbul, Ahmed İhsan Matbaası, derdest tabdır.

Nüfus Meselesi ve Küçük Çocuklarda Vefeyat, Kanaat Matbaası, İstanbul 1339 (1923), 80 sayfa.

(Nüfus Siyaseti-2:) Fen ve İzdivaç, Evlenecekler ve Evlenmeyecekler, Yeni Matbaa, İstanbul 1340 (1924), 95 sayfa.

(Nüfus Siyaseti-3:) Gebelik ve Gebelikte Tedabir, Yeni Matbaa, İstanbul1342 (1924), 151 sayfa, resimli; ilk baskısı: *Gebelik ve Gebelikte Tedabir*, İstanbul Alem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1318 (1900), 151 sayfa

(Nüfus Siyaseti-4:) Çocuk Büyütmek, Yeni Matbaa, İstanbul 1343 (1925), 226 sayfa resimli.(*Nüfus Siyaseti* isimli dizinin 4. kitabı)*****

Sıhhiye-i Askeriye ve Umumiyede Tayyarelerden Edilecek İstifade, İstanbul, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası, 1341 (1925), 16 sayfa, resimli. (Havadan sıhhi malzeme yardımı konusunu ele almaktadır).

Etfale Muavenet Beynelmilel İttihadı 1924 senesinde Viyana ve Budapeşte'de inikad eden Çocuk Kongresi, İstanbul, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası, 1340 (1924), 52 sayfa

Çocuk Büyütmek, Doktor Besim Ömer (Tıb Fakültesi Müderrislerinden), İstanbul Yeni Matbaa, 1341 (1925), 229 sayfa resimli (Çinceye çevrilmiştir).

Çocuklara Dair Sıhhi ve İçtimai Teşkilat ve Tesisat (Her şey çocuk içindir), Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası, İstanbul 1925, 56 sayfa

Yüzyıl Yaşamak için 22 emr-i sıhhide bütün hıfzısıhha, (Dr. Pascal ve George Moureu'nün aynı adlı kitabından tercüme), Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul 1927, 72 sayfa, resimli.

Vilade Fenni (*Fenn-i Vilade* – Obstetrik), 1.cilt, *Hamil (Gebelik)*, İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası Ltd., 1927, 313 sayfa, resimli 4 ciltlik Fenn-i Vilade (obstetrik) dizisinin yeniden ele alınarak, latin harfleri ile basılmış halidir).

Vilade Fenni, 2.cilt, *Viladet (Doğum)- Avakıb-ı Viladet (Doğum Sonrası), Nevzat* (Yenidoğan), İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası Ltd., 1927, 408 sayfa, resimli.

Vilade Fenni, 4. cilt: *Ameliyat-ı Viladiye (Doğum Ameliyatı)* İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1927, 271 sayfa, resimli.

Nüfus Siyaseti, Çocuk vefeyatı ve müstakbel Valide hakkındaki filme dair muhtasar malumat, İstanbul, Ahmed İhsan matbaası, 1928, 8 sayfa.

Kaplıcalar, İstanbul Ahmed İhsan Matbaası, 1928, 21 sayfa, resimli.

Mon dor- Le Monte Dore'a olan Sıhhat Borcum, Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul 1928, 22 sayfa, resimli.

Anne Olacaklara ve Annelere (Çocuk Yetiştirmek, Püerikültür), Ahmet İhsan Matbaası Ltd. Şti, İstanbul, 1930, 256 sayfa, 174 resim içermektedir******.

Doğum Tarihi, İstanbul, Ahmet İhsan Limited Şirketi,1932, 56 sayfa, 50 adet resim içerir.

Fenn-i Vilade 3. cilt, 1. Kitap, *Marazi Nifasiyet: Hamil Patolojisi ve Nifasi İntan (Gebelik Patolojisi ve Lohusa Enfeksiyonu*), İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası Ltd., 1933, 387 sayfa, 66 adet resim içermektedir. Bu cildin başındaki 40 sayfalık bölümde Dr. Besim Ömer'in *Doğum Tarihi* isimli kitabı yeniden basılmıştır

Fenn-i Vilade 3. cilt, 2. Kitap: *Güç Doğum*, İstanbul Ahmet İhsan Matbaası Ltd., 1933, 262 sayfa, resimli.

Üzüm ve Üzümle Tedavi, büsbütün değiştirilmiş ve büyütülmüş dördüncü basılış, Ahmet İhsan Matbaası Ltd., İstanbul 1933, 79 sayfa resimli (Bulgarcaya çevrilmiştir).

Gençliği Koruma ve Çok Yaşama, İstanbul, Ahmed İhsan Matbaası Ltd, 1934, 60 sayfa, resimli.

Plombiyer-le-Ben (Plombières les Bains) Kaplıcası ve Suları, Ahmed İhsan Matbaası, 1935, 24 sayfa resimli

Türk çocuğu Yaşamalıdır, (Küçük çocuklara bakım ve sosyal yardım), İstanbul, Ahmed İhsan Basımevi Ltd., 1936, resimli, 135+8 sayfa.

Türk Çocuğunu Nasıl Yaşatmalı, (I-Nüfus siyasetinde çocuk: Sağlam çocuk, öjenik, öjenizm, sağlam ırk), Ahmed İhsan Basımevi Ltd., İstanbul 1939, resimli, 64 sayfa.

Tarihi belirtilmemiş çalışmaları:

"Mebusan-ı kiramımızın enzar-ı vatanPerveranelerine, vatanımızda sıhhat-i umumiye muhteldir" (Ülkemiz sağlık durumu hakkında milletvekillerimize rapor), Meclis-i Sıhhiye-i Umumiye ve Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye, Reis Besim Ömer Paşa imzasıyla, İstanbul, tarihsiz, (1935-1940 arasında yazılmış olmalıdır), 8 sayfa.

Merhum Doktor İbrahim Lütfi Paşa, İstanbul, tarihsiz, 8 sayfa.

Veba-Taun, İstanbul, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaası, tarihsiz, 55 sayfa, resimli.

Fransızca kitapları:

Le Nicotisme en Turquie (1889)

Le Tabagisme dans ses rapport avec l'alcoolisme en Turquie (l890)

Dilber, esclave, et l'eunuque amoureuse, traduit du turc par (çeviren) Dr. Besim Ömer Pacha, Société Anonyme Turque, İstanbul 1933, 131 pages. (Bu kitap Sami Paşazade Sezai Bey'in *Sergüzeşt* isimli romanının tercümesidir).

* Dr. Besim Ömer'in kitaplarının listesi kronolojik olarak verilmiştir. Genç Türkiye Cumhuriyeti'nde yayınlanan kitaplar 1928 yılına kadar Arap alfabesi ile, bu tarihteki Harf Devrimi'nden sonra ise Latin harfleri ile basılmıştır. Aynı şekilde 1928'e kadar çıkan kitapların tarihleri hem hicri hem de miladi olarak, 1928 ile birlikte sadece miladi tarihle verilmiştir. YIÜ.

** Bu kitabın ismi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi A.D. "Besim Ömer Akalın" dosyası içinde bulunmakla birlikte, doğrulanamamıştır.

*** Bkz. B.Ö.Akalın, *Doğum Tarihi*, s: 52.

**** Bu kitap Variot'dan çeviri değil, yazarın kitabın sonunda listesini verdiği –aralarında Variot'nun kitabının da bulunduğu- çocuk hekimliği, çocuk hastalıkları konularında kaynaklardan yapılan bir derleme araştırmadır.

***** Besim Ömer bu kitabı, Paris Kız Muallim Mektebi öğrencilerine Paris Tıp Fak. Doğum Kliniği'nden Prof. Dr. Pinard'ın "Püerikültür" (çocuk sağlığı) derslerinden esinlenerek yazdığını belirtir: *Anne Olacaklara,* s:7.

****** Bu kitap Dr. Devraigne'in aynı amaçla okullar için yazdığı kitabı örnek alınarak hazırlanmıştır.: *Bkz.Anne Olacaklara,* s:7.

Kaynaklar

1- Ackerknecht, Erwin.H., *A Short History of Medicine*, New York 1968.

2- Adnan, "Analysis Critico", *Archeion,* Paris Juin 1932.

3- Akalın, Besim Ömer, *Zayıf ve Vakitsiz doğan çocuklara edilecek Tekayyüdat: Kuvöz ve Gavaj*, İstanbul Mahmud Bey Matbaası, 1306 (1889).

4- Akalın, Besim Ömer, *Çocuklara aş yahut validelere hediye,* İstanbul Alem Matbaası, Ahmed İhsan ve Şürekası, 1314(1896).

5- Akalın, Besim Ömer, *Ebe Hanımlara Öğütlerim*, İstanbul, Matbaa-i Ahmed İhsan 1322 (1904).

6- Akalın, Besim Ömer, *Hastabakıcılık Dersleri*, Dersaadet, Hilal Matbaası, 1331 (1915), 435+8 sayfa, resimli.

7- Akalın, Besim Ömer, *Verem tehlikesi ve veremle mücadele*, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, Veremle Mücadele Cemiyeti Neşriyatından, İstanbul 1335 (1919).

8- Akalın, Besim Ömer, *Hastabakıcılığa Dair*, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul, 1337 (1921), 93 sayfa, resimli.

9- Akalın, Besim Ömer, *Etfale Muavenet Beynelmilel İttihadı 1924 senesinde Viyana ve Budapeşte'de inikad eden Çocuk kongresi,* İstanbul 1340 (1924).

10- Akalın, Besim Ömer, *Çocuk Büyütmek*, İstanbul Yeni Matbaa, 1925

11- Akalın, Besim Ömer, *Çocuklara dair sıhhi ve içtimai teşkilat ve tesisat*, İstanbul 1341 (1925).

12- Akalın, Besim Ömer, *Doğum Tarihi*, İstanbul, 1932.

13- *Anabritannica*, C.1, Istanbul 1993.

14- *Annuaire Oriental du Commerce de l'Industrie de l'Administration et de la Magistrature*, crée par Raphael P.Cervati, 10me Année, Typographie et Litographie J. Pallamary, Constantinople, 1891.

15- *Annuaire Oriental du Commerce de l'Industrie de l'Administration et de la Magistrature*, Annuaire Orientale and Printing Co. and Ltd., 23me Année, Constantinople 1903.

16- Başağaoğlu, İbrahim, "The Turkish Society for the History of Medicine", *Tıp Etiği, Hukuku, Tarihi*, C.10, S:3, Ağustos 2002.

17- BOA, Y.PRK.ZB. No: 9/98, 29 Ş 1309 (29 Mart 1892).

18- BOA, Y.PRK.ASK. No: 31/39, 29 Z 1312 (23.06.1895).

19- BOA, Y.A.Res, 26 Z 1316 (7.05.1899)

20- BOA, Y.PRK.ASK, No: 176/45, 10 B 1319 (23.10.1901)

21- BOA, Y.PRK.ASK, 180/30, 27 Z 1319 (6.04.1902)

22- BOA, DH.MUİ, 119/45, 11 Ş 1328 (18.08.1910).

23- BOA, DH.İD, 50-1/55, 2 B 1329 (29.06.1911).

24- BOA, MV, No: 227/25, 20 Ra 1330 (9 .03. 1912)

25- BOA, MV, No: 163/41, 15 R 1330 (3 .04. 1912).

26- BOA, DH.İD., No: 132 / 11, 9 Ca 1331 (9.04.1913)

27- BOA, DH.KMS, No: 62/21, 5 C 1335, (27.02. 1917)

28- BOA, DH.EUM.SSM, No: 22/77, 9 N 1336 (18.06.1918).

29- BOA, Y.PRK. ASK, No: 262/73 (tarihsiz)

30- BOA, Cumhuriyet Arşivleri, No: 20312/ 178.232.12, 19.08.1923

31- BOA, Cumhuriyet Arşivleri, No: 747/ 10.37.4, 5.08.1924.

32- BOA, Cumhuriyet Arşivleri, No: 11170/ 93.4.20, 13.02.1935.

33- BOA, Cumhuriyet Arşivleri, No: 78266/ 75.497.21, 30.03.1939.

34- BOA, Cumhuriyet Arşivleri, No: 78332/ 178.232.12, 20.05.1940.

35 - Belger, Nihat Reşat, "Türk kadınının ve Türk çocuğunun minnetdar olduğu büyük adam", *Tıb Dünyası,* cilt 18, sayı 7-207, 15 Temmuz 1945.

36- Beyatlı, Yahya Kemal, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım*, 3. Baskı, İstanbul 1986.

37- Budin, Pierre, *Seririyat-ı Viladiye Dersleri (Doğum Kliniği Dersleri)*, çev: Besim Ömer, (Akalın), İstanbul, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Matbaası, 1313 (1895).

38- Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Arşivi, Besim Ömer Akalın dosyası.

39- Ersoy, Nermin, *Doktor Feyzullah İzmidi Hayatı ve Eserleri*, Kocaeli 1998.

40- H.F.Es, "Titanik faciasından kurtulan doktor", Ekran Başı, CTF arşivi tarihsiz

41- Etker, Şeref-Gülten Dinç, "Cumhuriyetin İlk Kadın Cerrahları: Dr. Suat Rasim, Dr. Fitnat Celal ve Dr. İffet Naim Hanımlar", *Sağlık Alanında Türk Kadını*, editör: Nuran Yıldırım, İstanbul 1998.

42- Etker, Şeref-Gülten Dinç, "İstanbul Amerikan Kız Koleji Tıp Fakültesi ve 28'li iki öğrencisi Dr. Hamdiye Abdürrahim Maral ve Dr. Sabiha Süleyman Sayın", *Sağlık Alanında Türk Kadını*, editör Nuran Yıldırım, İstanbul 1998.

43- Frik, Feridun.Neşet, "Prof. Dr. Besim Ömer Paşa'nın 70,Yıldönümü...", *Tedavi Notları,* cilt 8, No: 9, İstanbul, Mayıs 1933.

44- Gazi Ahmet Muhtar Paşa, *Takvimü's-Sinin*, editör: Y.Dağlı, H. Pehlivanlı, Ankara 1993.

45- Gökay, Fahreddin Kerim, *Tıb Dünyası*, cilt 13, No: 4-144, 15 Nisan 1940.

46- Günergun, Feza ve Nuran Yıldırım, "Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'ye Getirdiği Eleştiriler 1857-1867" *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c: III, s:1, İstanbul, 2001.

47- Hot, İnci, *Dr. Besim Ömer Paşa'nın Anne ve Çocuk Sağlığı Açısından Ülkemiz Nüfus Meselesi Hakkındaki Görüşleri*, Danışman: Yard. Doç. Dr. Z.Özaydın, İ.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü basılmamış Yüksek Lisans tezi. İst. 1996.

48- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri* 4. cilt, 3. baskı İst. 1988.

49- *Journal de Constantinople, Echo de l'Orient*, No: 106, 29 Juillet 1848.

50- Kazancıgil, Aykut, "Ölümünün 40. Yılında Besim Ömer Paşa", *Dirim*, yıl 55, sayı 9-10, İst., Eylül-Ekim 1980.

51- Mashar Osman (Uzman), "Besim Ömer Akalın", *İstanbul Seririyatı*, sene 22, No: 4, Nisan 1940.

52- Onur, Ahmet Rasim, "Büyük Ölü Besim Ömer Akalın", *Poliklinik,* sene: 7, sayı: 81, İst., Mart 1940.

53- Özaydın, Zuhal, *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi,* Yüksek Lisans tezi , Danışman: Doç. Dr. Nil Sarı, İ.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 1987.

54- Özaydın, Zuhal, "Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti salnamesine göre Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kuruluşu", *Tıp Tarihi Araştırmaları,* sayı 4, İstanbul 1990.

55- Özden, Akil Muhtar, "Doktor Besim Ömer Akalın", *Tedavi Kliniği ve Laboratuarı,* c. 10, No: 37'den ayrı baskı, Ahmed İhsan Basımevi Ltd. İstanbul 1941.

56- Pardo, "Necrologie", *Gazette Médicale d'Orient* , vol XXXV, No: 22, 20 Février 1893

57- Rıza Tahsin, *Tıp Fakültesi Tarihçesi,* (Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye) I, II Eklerle yay. A.Kazancıgil, İstanbul 1991.

58- Sarı, Nil ve Zuhal Özaydın, "Türk Hemşireliğine Osmanlı Hanımefendilerinin ve Hilal-i Ahmer'in Desteği", *Sendrom,* yıl 4, Sayı 3, Mart 1992

59- Sezenel, Kenan Tevfik, "Prof. Besim Ömer'in Ölümü", *Poliklinik*, yıl 7, sayı: 81, İstanbul, Mart 1940

60- Şehsuvaroğlu, Bedii.N., A.Erdemir, G. Güreşsever, *Türk Tıp Tarihi*, Bursa 1984.

61- Taşkıran, Nimet, *Haseki'nin Kitabı*, İstanbul 1972.

62- Taha Toros, "Dr. Safiye Ali", *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi,* C: 6, S: 3, Mart 1997

63- Unat, Ekrem Kadri, "Osmanlı İmparatorluğu'nun son 40 yılında Türkiye'nin tüberküloz tarihçesi üzerine", *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi,* sayı 10, İstanbul 1979.

64- Unat, Ekrem Kadri ve M. Samastı, *Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (Sivil Tıp Mektebi) 1867-1909,* Istanbul 1990

65- Ülman, Yeşim Işıl, "Mecmua-i Fünun'da Tıp Konulu Yazılar", *Bilim Tarihi,* sayı 22, İstanbul, Ağustos 1993.

66- Ülman, Yeşim Işıl, *Journal de Constatinople'a Göre Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Galatasaray Dönemi*, basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 1994.

67- Ülman, Yeşim Işıl, "Besim Ömer Akalın, (1862-1940): ange gardien des femmes et des enfants", *Médecins et ingénieurs ottomans à l'age des nationalismes,* ed: M. Anastassiadou-Dumont, IFEA Maisonneuve & Larose, Paris 2003.

68- Ünver, Süheyl, "Besim Ömer Paşa ve Doğum Tarihi", *Tedavi Seririyatı ve Laboratuarı Mecmuası*, editör: A.M.Özden, c: 2, İstanbul 1932.

69- Yıldırım, Nuran, "Besim Ömer Akalın", *İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 1, İst. 1993.

70- Yıldırım, Nuran, "Yaşamını Kadınlarla Çocuklara Adamış Yalnız Bir Hekim Dr. Besim Ömer (Akalın) Paşa, (1863-1940)", *Doktor*, Yıl 1, sayı 1, İst., Haziran-Temmuz 2000.

71- Yıldırım, Nuran, "Cemil Topuzlu", *İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 7, İstanbul, 1994

72- Yıldırım, Nuran, "İstanbul'un ilk doğumevi Viladethane", *Hastane*, yıl 2, sayı 7, Temmuz-Ağustos 2000

73- Yıldırım, Nuran, "İstanbul Üniversitesi'nin hekim rektörleri", *Hastane*, yıl 4, sayı 22, Mayıs-Haziran 2003.

TEŞEKKÜR: Katkılarından dolayı Prof. Dr. Nuran Yıldırım'a, Prof. Dr. Johann Strauss'a, Dr. Bülent Özaltay'a, Dr. Şeref Etker'e ve Uzm. Yahya Okutan'a teşekkür ederim.